

Expertise-unit Sociale Stabiliteit
Ministerie van Sociale Zaken en
Werkgelegenheid

Factsheet

Online radicaal en extremistisch gedrag

Steeds openlijker

De afgelopen decennia heeft het online radicaal- en extreemrechtse landschap een vlucht genomen. Daarbij worden racistische en dehumaniserende uitingen niet enkel meer onder een pseudoniem in een hoekje van het internet gedaan op een webforum als Stormfront, maar steeds openlijker op sociale media gedeeld. Deze factsheet is opgesteld om meer inzicht te krijgen in deze online wereld en de betekenis voor de offline wereld. De online wereld vervult hierbij verschillende functies: rekruteren, aandacht genereren, mobiliseren, ideologie verspreiden, vinden van gelijkgestemden, ideologische rechtvaardiging, trollen en doxing, ondermijning van sociale cohesie en overheid en vermaak.

Hoewel het online bereik van bekende fysieke (offline) radicaal- en extreemrechtse groepen relatief klein is en de geweldsdreiging al jaren gering is, is er wel een voortzetting zichtbaar van een eerder waargenomen 'dreigcultuur'. Racistische en dehumaniserende berichten worden niet vanuit grote kanalen verspreid, maar eerder bottom-up door een netwerk van individuele gebruikers gedeeld. Deze toegenomen racistische commentaren en *hate speech* dragen bij aan verdere polarisatie en ondermijning van de sociale cohesie, met name wanneer het gaat om dehumanisering en het vergroten van de vijandigheid ten aanzien van groepen met een migratieachtergrond.

Het online landschap is voortdurend in beweging. De informatie in de factsheet is een momentopname van september 2020. We actualiseren deze factsheet periodiek.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
2. Definitie en methode	4
3. Rol van online binnen het radicaal- en extreemrechtse landschap	6
4. Discours	8
5. Voornaamste groepen en hun bereik	10
6. Overige kanalen	13
7. Veelgebruikte symbolen en taalgebruik	15
8. Gevolgen voor het offline activisme	17
9. Overige observaties	18
10. Aanbevelingen voor gemeenten	19
Bijlage: Tips en tricks bij het doen van online onderzoek naar extreemrechts	20
Eindnoten	21

1. Inleiding

Bedreigingen en scheldkanonnades via sociale media, omarming van de gamercultuur en een toename in transnationale netwerken: de afgelopen twee decennia is bij radicaal- en extreemrechts een verschuiving te zien geweest van offline naar online. Daarbij fungeren sociale media, alternatieve mediakanalen en online fora als echokamers waar rechts-extremisten gelijkgestemden kunnen ontmoeten en eenling mogelijk inspiratie kunnen opdoen.¹ Tegelijkertijd beïnvloeden ze ook het maatschappelijke debat, hebben hun boodschappen een groter bereik dan enkel de radicaal- en extreemrechtse beweging en dragen ze bij aan een klimaat waarin haatdragendheid ten aanzien van minderheden en andersdenkenden wordt genormaliseerd.

De Expertise-unit Sociale Stabiliteit (ESS) van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid ziet dat er bij gemeenten en professionals een behoefte is ontstaan om inzicht te krijgen in deze online wereld, iets waar gemeenten de afgelopen periode ook zelf in hebben geïnvesteerd door onder meer trainingen te volgen. Daarnaast is er behoefte aan inzicht in de weerslag die de online radicaal- en extreemrechtse wereld heeft op de Nederlandse samenleving en de gevolgen voor de dagelijkse werkpraktijk van professionals die met het onderwerp te maken krijgen.

Om aan die behoefte tegemoet te komen, is naast de reguliere factsheet extreemrechts over 'offline' bewegingen deze extra 'online' factsheet opgesteld, waarin specifiek de Nederlandse online wereld wordt behandeld.² Hierin wordt niet alleen een actueel overzicht geboden van het online landschap en de ontwikkelingen van de afgelopen jaren gedeut, maar worden ook aanbevelingen gedaan aan gemeenten en professionals hoe zij kunnen omgaan met dit fenomeen. Eerst zal de definitie en methode worden behandeld, gevolgd door een korte schets van de rol die de online dimensie speelt bij radicaal- en extreemrechts activisme. Daarna wordt het discours dat specifiek terug te zien is bij Nederlandse deelnemers behandeld, gevolgd door de voornaamste groepen en online kanalen. Vervolgens worden veelgebruikte symbolen en taalgebruik behandeld. Daarna is er aandacht voor de betekenis voor het *offline* activisme, overige observaties en wat de rol van gemeenten en professionals hierin zou kunnen zijn.

2. Definitie en methode

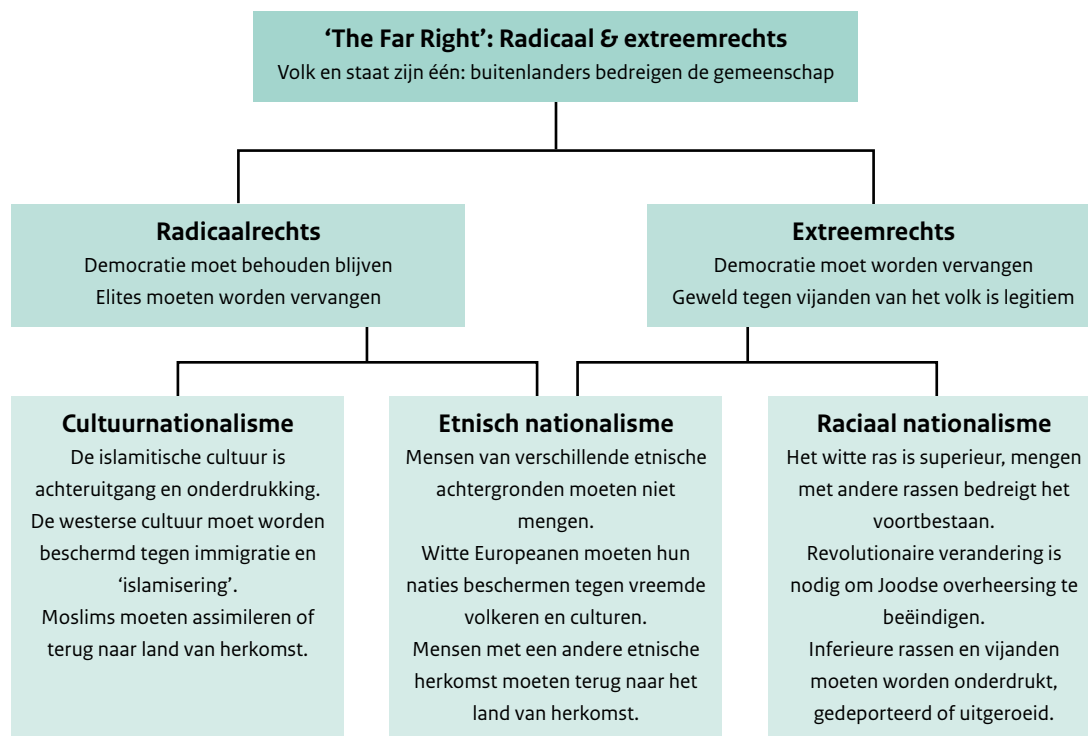
Sinds de jaren '50 is er zowel een academische als een politieke en maatschappelijke discussie gaande over het gebruik van de term 'extreemrechts'. Daarbij wordt de term niet alleen gebruikt als predikaat om individuen en hun opvattingen te kwalificeren, maar ook ingezet om opponenten te beschadigen. Mede daarom is het noodzakelijk om in deze paragraaf een afbakening te geven die inzichtelijk maakt waarom de in deze factsheet genoemde groepen en online kanalen tot *far-right* worden gerekend, waarbij in het Nederlands is gekozen voor de verzamelnaam 'radicaal- en extreemrechts'. Daarna zal ook de methode worden behandeld die is gebruikt voor de totstandkoming van deze factsheet.

Definitie

Nederlandse overheidsinstellingen gebruiken verschillende definities om radicaal- en extreemrechts te definiëren.³ Daarbij ligt de nadruk op het gevaar voor de democratische rechtsorde en in mindere mate op het risico ten aanzien van polarisatie en het afbrokkelen van sociale cohesie. Daartegenover staat de definitie die Jaap van Donselaar ooit heeft ontwikkeld en die wordt gebruikt door de Anne Frank Stichting.⁴ Die definitie wordt gekenmerkt door varianten van een oriëntatie op het 'eigene' en een afkeer van 'het vreemde'.

Om deze beide definities complementair aan elkaar te laten zijn, is bij deze factsheet ervoor gekozen om aan te sluiten bij een tussenliggende typologie. Deze is ontwikkeld door leidende wetenschappers Tore Bjørgo en Jacob Ravndal en wordt ook onder meer gebruikt door het *Radicalisation Awareness Network*.⁵ Bjørgo et al. gebruiken zelf de term *far-right extremism*, wat een paraplu-begrip is voor zowel de term radicaalrechts als extreemrechts.

Maar omdat er in het Nederlands niet zoiets bestaat als 'ver rechts', zal in deze factsheet standaard de term radicaal- en extreemrechts worden gebruikt.

Model 1. De typologie van Tore Bjørgo en Jacob Ravndal

De meeste definities van 'extreemrechts' bestaan uit vijf kenmerken: nationalisme, racisme, xenofobie, roep om een sterke staat en een antidemocratische houding. Niet alle vijf kenmerken hoeven aanwezig te zijn, ook een combinatie van kenmerken is mogelijk, waarbij een antidemocratisch element van doorslaggevend belang is, zoals het afwijzen van het gelijkheidsbeginsel.⁶

Daarnaast bestaat er nog 'radicaalrechts', waarbij er discussie is of dit moet worden opgevat als een afgezwakte variant van extreemrechts of dat er ook ideologische verschillen zijn.⁷ De minimale definitie van radicaalrechts heeft drie kenmerken: autoritarisme (strikte regels voor een hiërarchische samenleving, strenge straffen voor wie ze overtreedt), nativisme (het verlangen naar een homogene staat zonder vreemde elementen) en populisme (bijvoorbeeld wanneer het gaat om het presenteren van de elite als 'corrupte' entiteit).

Drie ideologische stromingen

In het bovenstaande model van Bjørgo en Ravndal is te zien hoe er binnen het brede begrip van radicaal- en extreemrechts drie ideologische stromingen zijn:

- **cultuurnationalisme**
- **etnisch nationalisme**
- **raciaal nationalisme**

Deze drie stromingen zullen kort worden aangestipt omdat ze ook terugkomen in het online landschap.

Binnen het **cultuurnationalisme** streven individuen naar een homogene cultuur, wat zich uit in anti-islamsentiment.

Cultuurnationalisten zijn ervan overtuigd dat moslims stiekem een agenda hebben om iedereen te 'islamiseren'. Zij geloven dat moslims de sharia zullen opleggen zodra zij een meerderheid in Nederland zijn. Nieuwkomers kunnen er volgens cultuurnationalisten alleen bij horen wanneer zij volledig assimileren, de islam afzweren en enkel nog Nederlands spreken. Kwesties als bidruimtes op de werkvloer of de bouw van moskeeën zien zij als tekenen van 'islamisering', waarbij de eigen cultuur in de verdringing dreigt te raken ten opzichte van een concurrerende islamitische cultuur. Zo is bijvoorbeeld Pegida Nederland een voorbeeld van een cultuurnationalistische groep. Identitair Verzet presenteert zich als cultuurnationalistisch, maar heeft ook aanhangers van het etno-nationalisme in de gelederen.

Voor aanhangers van het **etno-nationalisme** is 'ras' of 'eticiteit' het bindende element als het gaat om wie tot de eigen groep behoort. Zij geloven dat iemand van een ander ras nooit één van hen kan worden, ongeacht hoe fanatiek iemand zich aanpast. Daarnaast denken ze dat volkeren niet vredig kunnen samenleven en dat ieder volk op basis van ras een eigen staat moet hebben. Ook moet de raszuiverheid worden bewaakt en zijn gemengde relaties uit den boze. Etno-nationalisten vrezen dat 'blanken' een minderheid zullen worden in eigen land, onder meer als gevolg van migratie, gemengde relaties en dalende geboortecijfers. De Nederlandse Volks-Unie en Voorpost zijn voorbeelden van etno-nationalistische organisaties. Ook binnen de online *alt-right*-beweging en studiegenootschap Erkenbrand bevinden zich veel etno-nationalisten, al zijn er ook aanhangers van het raciaal-nationalisme.

Tot slot is er **raciaal nationalisme**, dat met name te vinden is bij neonazi-groepen zoals Blood&Honour en *white supremacists*. Volgens raciaal-nationalisten is het witte ras superieur en heeft het een monopolie op schoonheid, kracht en intelligentie. Alle andere rassen zijn volgens hen inferieur. En als andere rassen wel succesvol zijn, dan komt dit volgens raciaal-nationalisten enkel door bemoeienis van het witte ras (oftewel: kolonialisme). Waar etno-nationalisten hoofdzakelijk vinden dat elk volk een eigen staat moet hebben, zijn raciaal-nationalisten van mening dat het witte ras is voorbestemd om over andere rassen te heersen, deze te onderdrukken en in de meest extreme gevallen andere rassen zelfs te vernietigen.

Deze drie stromingen zijn allerm minst statisch. Radicaal- en extreemrechtse activisten zijn geen uniform geheel en streven ook nauwelijks uniformiteit na. Binnen het radicaal- en extreemrechtse landschap is ideologie een hyperindividuele aangelegenheid en wordt er voortdurend binnen verschillende stromingen 'geshopt'. Zo zijn er bijvoorbeeld cultuurnationalisten die streven naar een culturele homogene staat en anderzijds ook een raciaal-nationalistisch apartheidsmoedel voorstaan, wat ze als mogelijke oplossing zien om moslims uit de samenleving te weren. En antisemitische complottheorieën worden door Bjørgo en Ravndal weliswaar ingedeeld bij het raciaal nationalisme maar zijn ook terug te zien bij een deel van de etno-nationalisten.

Methodie

Voor het maken van deze factsheet over het online radicaal- en extreemrechtse landschap is gebruikgemaakt van academisch onderzoek, journalistieke artikelen, publicaties van onderzoeksbureaus en openbare publicaties van de NCTV en AIVD. Daarnaast is er via de sneeuwbalmethodie ook een inventarisatie gemaakt van sociale media, voor zover het open pagina's en kanalen betreft. Ook zijn er gesprekken gevoerd met verschillende analisten en specialisten die met deze materie werken. Tot slot zijn er op basis van anonimiteit zowel gesprekken met gemeenten als professionals gevoerd en gebruikgemaakt van inzichten uit eigen onderzoek naar radicaal- en extreemrechtse activisten.

3. Rol van online binnen het radicaal- en extreemrechtse landschap

Binnen het radicaal- en extreemrechtse landschap heeft de afgelopen decennia een verschuiving plaatsgevonden van *offline* activisme naar *online* activisme.⁸ Daarbinnen vervult de *online wereld* meerdere functies: rekruteren, aandacht genereren, mobiliseren, ideologie verspreiden, vinden van gelijkgestemden, ideologische rechtvaardiging, trollen en *doxing*, ondermijning van sociale cohesie en overheid en vermaak. Daarbij kan hetzelfde bericht verschillende functies vervullen. Een bericht kan worden ingezet om aandacht te genereren en eigen ideologie te verspreiden, waarbij er daarnaast een oproep tot actie wordt gedaan (rekruteren, mobiliseren).

Rekruteren

Hoewel het online activisme de laatste jaren een vlucht heeft genomen, is het aantal radicaal- en extreemrechtse activisten dat zich in het publieke domein begeeft en acties, demonstraties en borrels bijwoont al jaren stabiel.⁹ Mede door het tekort aan activisten die een substantiële menigte kunnen vormen, is de afgelopen jaren relatief weinig door radicaal- en extreemrechts gedemonstreerd. Wanneer zij dit wel deden, is er altijd voor gekozen om dit te doen op een breder thema waarmee ook buitenstaanders werden aangetrokken, zoals het geval was bij de anti-IS demonstratie van ProPatria (2014), demonstraties tegen de komst van azc's en locaties voor noodopvang (2015) en demonstraties tegen Kick Out Zwarte Piet (2016-heden). Ook is er recent geprobeerd aan te haken bij de boerenprotesten en protesten tegen de coronamaatregelen, maar vooralsnog slagen activisten er niet in deze demonstranten ook voor hun eigen agenda en standpunten te mobiliseren. Andere groepen zoals studiegenootschap Erkenbrand waren met het oog op groei kort na hun oprichting gericht op het aantrekken van gelijkgestemden. Daarbij ligt de nadruk vooral op ideologische vorming (en in sommige gevallen wordt er ook samen gesport of aan *mixed martial arts* gedaan), zonder dat er acties worden georganiseerd als demonstraties en bezettingen.

De online wereld is voor radicaal- en extreemrechtse groepen een plek waar zij nieuwe aanwas spotten en proberen te rekruteren. Hierbij kijken zij niet alleen wie er op hun pagina's of kanalen reageert, ook worden discussiebijdragen op PVV-fanpagina's en Facebookpagina's zoals de inmiddels opgeheven pagina Mijn Liefde Voor Holland gevolgd met het idee of hier mogelijk gelijkgestemden zijn. Andere plekken van rekrutering zijn onder meer Twitter, Telegram, de commentsectie van YouTube en online fora als 4chan. Hoewel het darkweb ook een eventuele plek van rekrutering zou kunnen zijn vanwege de anonimiteit, is dat vooralsnog niet het geval aangezien er genoeg online mogelijkheden zijn waar de vrijheid van meningsuiting absoluut is en het (online) bereik vele malen groter is.

Aandacht genereren

Daarnaast vormt de online wereld ook een uithangbord waarmee aandacht kan worden gegenereerd. Dit geldt zowel voor zelfgeproduceerde pamfletten, memes, essays, podcasts (al is veel inmiddels offline gehaald) en YouTube- en Bitchute video's, als informatie over acties zoals bezette gebouwen, opgehangen spandoeken en demonstraties.

Waar radicaal- en extreemrechtse groepen in de jaren negentig voor hun pr afhankelijk waren van in hoeverre media over acties berichtten, kunnen ze dat tegenwoordig grotendeels zelf in de hand houden. Wanneer Identitair Verzet bijvoorbeeld een actie houdt, doet ze zelf via sociale media verslag van de actie met daarbij een oproep om ook te doneren om de actie te ondersteunen.

Van de opbrengst wordt de actie bekostigd en boetes van betrokken activisten betaald. Ook worden sociale media ingezet door de beweging om zichzelf groter voor te doen dan ze daadwerkelijk zijn. Naast donaties zijn webshops met onder meer vlaggen, stickers, kleding en eigen publicaties een belangrijke inkomstenbron groepen als Identitair Verzet, Voorpost en de Nederlandse Volks-Unie.

Mobiliseren

Communicatie via sociale media zorgt ervoor dat radicaal- en extreemrechts relatief makkelijk te mobiliseren is. Waar actievoerders eerder via de post of per telefoon over een op handen zijnde demonstratie werden geïnformeerd, kan dat nu relatief simpel via Whatsapp, Telegram en aankondigingen op Facebook en Twitter. Desalniettemin zijn er de laatste jaren geen radicaal- en extreemrechtse demonstraties geweest waarbij honderden demonstranten aanwezig waren.

Ook werd er aangehaakt bij andere protestgroepen, zoals de boerenprotesten en protestgroepen tegen de coronamaatregelen. Waar in het verleden radicaal- en extreemrechtse groepen en symbolen niet welkom waren bij reguliere demonstraties, is hierin de laatste jaren een verschuiving waarneembaar waarbij deze groepen wel welkom zijn. In sommige gevallen is gebruikgemaakt van bestaande kennis van radicaal- en extreemrechts wanneer het gaat om het organiseren van demonstraties en acties.

De online kanalen van protestgroepen wordt door een deel van de radicaal- en extreemrechtse activisten in de gaten gehouden en soms discussiëren zij mee. Hoewel duidelijk is dat er contact wordt gelegd, is radicaal- en extreemrechts er voornamelijk niet in geslaagd om deze demonstranten ook massaal voor hun eigen standpunten te mobiliseren.

Ideologie verspreiden

De eerdergenoemde zelfgeproduceerde pamfletten, memes, essays, podcasts en video's zijn deels bedoeld om aandacht te genereren en deels om eigen denkbeelden en ideologie te verspreiden. Soms gaat dit om een vrij kort en bondig standpunt ('AZC Nee'), terwijl in andere gevallen sprake is van een langer betoog met een onderbouwing van deze standpunten. Voornamelijk lijkt deze content ofwel op een breed publiek te zijn gericht waarbij er geen onderscheid wordt gemaakt tussen doelgroepen in termen van leeftijd of opleidingsniveau, of het is gemaakt voor eigen gebruik en bevat de nodige *inside jokes* die alleen kunnen worden begrepen door ontvangers met genoeg kennis van de subcultuur.

Opvallend is dat veel pagina's en kanalen niet enkel zijn gericht op ideologische vorming, maar er vaak een mix te zien is van politiek-geladen berichten die worden afgewisseld met (nieuws) berichten rondom thema's die op een brede maatschappelijke veroordeling kunnen rekenen, zoals dierenmishandeling of kindermisbruik. In sommige gevallen wordt er eerst rond dit soort thema's een grote schare volgers opgebouwd, waarna het discours langzaam opschuift naar meer expliciet radicaal- en extreemrechts-georiënteerde content.

Dit laatste kan ertoe leiden dat een relatief grote groep mensen die in principe geen radicaal- en extreemrechtse ideeën koesteren, wel onbedoeld radicaal- en extreemrechtse uitingen verspreiden. Boodschappen kunnen online makkelijk worden gedeeld zonder dat verspreiders lang bij hun handelingen stilstaan. Wanneer dit op grote schaal gebeurt, kan dit bijdragen aan de normalisering van radicaal- en extreemrechts gedachtegoed. Een voorbeeld hiervan is onder meer de 'omvolkingstheorie', wat een klassieke radicaal- en extreemrechtse theorie is die steeds meer mainstream wordt.¹⁰

Het is de verwachting dat deze ontwikkeling in de toekomst de boventoon zal voeren binnen het radicaal- en extreemrechtse landschap. De nieuwe generatie die met internet en communicatie-apps is opgegroeid, zal niet snel lid worden van een ouderwetse groep maar juist online in aanraking komen met radicaal- en extreemrechts gedachtegoed. Dit kan bijdragen aan het ontstaan van 'een sociaal ecosysteem, waar de drempel om gewelddadige acties te bespreken laag is.'¹¹

Vinden van gelijkgestemden

Daarnaast vormt de online wereld binnen het radicaal- en extreemrechtse landschap een echokamer waar gelijkgestemden worden gevonden die virtueel een alternatieve gemeenschap vormen, zonder dat geografische beperkingen daarbij een rol spelen.¹² Dit geldt met name voor de zogeheten 'alt-right'-beweging, een online gebaseerde transnationale beweging waarbinnen etno-nationalisten en raciaal nationalisten elkaar vinden. Aanhangers zeggen al jarenlang hun denkbeelden te hebben gehad, maar niet bij traditionele radicaal- en extreemrechtse formaties te hebben gekeken omdat die hen niet aanspreken: te stereotiep, te rigide, het verkeerde soort nationalisme, te laagopgeleid, etc.

Waar individuele aanhangers lang dachten dat zij alleen stonden in hun standpunten, hebben ze elkaar via het internet gevonden en weten ze dat er meer mensen zijn die (grotendeels) hetzelfde denken. Daarbij is een algemene stelregel dat hoe meer mensen iets denken, hoe betrouwbaarder het standpunt en de informatie worden geacht.

Ideologische rechtvaardiging

Ook vinden radicaal- en extreemrechtse activisten online een ideologische rechtvaardiging van standpunten die zij toch al hebben. Bij dat laatste valt bijvoorbeeld te denken aan voorbeelden van etnische conflicten die zij gebruiken om hun eigen standpunt te legitimeren en te valideren dat verschillende volkeren niet vredig kunnen samenleven. Hierbij ligt tunnelvisie op de loer, waarbij activisten ook steeds vaker traditionele journalistieke media ('mainstream media') wantrouwen omdat die andere berichtgeving brengen dan wat zij in hun eigen echokamer of bubbel dagelijks op grote schaal consumeren, zoals de verheerlijking van aanslagen.¹³

Identiteitsvorming

Daarnaast draagt het volgen van online discussies en bijbehorend discours bij aan identiteitsvorming, waarbij het voor deelnemers en

volgers makkelijker wordt om de wereld in te delen in 'wij' en 'zij'.¹⁴ Hierbij is een behoefte zichtbaar waarbij aspirant-activisten graag tot een groep willen behoren en voortdurend bezig zijn hun 'eigen groep' af te bakenen ten aanzien van degenen die er volgens hen niet bij horen. Online propaganda waarin wordt opgeroepen om de eigen cultuur te behouden, de eigen identiteit uit te dragen en de eigen groep te verdedigen, geeft hen een gevoel dat ze ergens deel van uitmaken en online gemeenschappen bestendigen vervolgens dat gevoel.¹⁵

Trollen en doxing

Met 'trollen' wordt ook wel het ongevraagd en controversieel leveren van commentaar op sociale media en internetfora bedoeld, waarbij het doel is om te provoceren, een reactie uit te lokken of haat te zaaien. In de praktijk komt dit vooral neer op online treiteren. In sommige gevallen is er hierbij sprake van een gecoördineerde actie, waarbij eerst vooraf is besloten op welk onderwerp of persoon wordt gereageerd. Wanneer het gaat om een persoon, dan is hierbij vaak sprake van prominenten, politici, journalisten en/of ideologische opposanten – al dan niet met een migratieachtergrond.

Vaak vindt een dergelijke aanval in georganiseerd verband plaats en wordt er via Telegram of een ander medium afgesproken wie het doelwit is. Online aanvallers beschikken doorgaans over meerdere sociale media-accounts, in sommige gevallen gaat het zelfs om tientallen of honderden accounts die aan één individu toebehoren. Daardoor kan het voor de aangevallen persoon lijken alsof er honderden tot duizenden woedende reacties komen, terwijl het in werkelijkheid slechts een tiental mensen of minder betreft. Een andere tactiek is het veelvuldig ontwrichten van iemands sociale media-accounts en -kanalen, onder meer door tientallen of honderden pogingen om wachtwoorden te resetten.

Sinds kort doet radicaal- en extreemrechtse activisten aan 'doxing' van opposanten op het internet: het vergaren en publiceren van privégegevens van een individu, vaak met de bedoeling om deze persoon te 'ontmaskeren', te beschadigen of te intimideren. Vooral activisten van AFA, BLM, Kick Out Zwarte Piet en sympathisanten en leden van de politieke partij BIJ1 zijn hierbij doelwit.

Ondermijning van sociale cohesie en overheid

Ook worden (geanonimiseerde) accounts ingezet om desinformatie te verspreiden. Hierbij valt te denken aan berichten over vermeende aanvallen door mensen met een migratieachtergrond waarbij het beeldmateriaal afkomstig is van een andere gebeurtenis (soms zelfs uit een ander land). Doel hiervan is het actief pushen van narratieven die bijdragen aan de gedachte dat vredig samenleven in een multiculturele samenleving een onhoudbaar ideaal is. Met dergelijke narratieven wordt de sociale cohesie ondermijnd en hetzelfde geldt voor berichten waarin wordt gehint naar een op handen zijnde rassenoorlog, burgeroorlog of Derde Wereldoorlog, die soms in apocalyptische termen wordt beschreven. In andere gevallen kunnen berichten zijn gericht op het aanwijzen van een zondebok en het verspreiden van complottheorieën met

als doel mensen op te zetten tegen de overheid, waarna radicaal- en extreemrechts een alternatief vormen.

Vermaak

Wanneer het bijvoorbeeld gaat om trollen of het verspreiden van memes (zie hieronder) geven radicaal- en extreemrechtse activisten aan dat de online wereld hen ook een vorm van vermaak biedt. Ze blijven niet alleen graag op de hoogte maar vermaken zich ook met grappen die variëren van 'op het randje' van wat is geaccepteerd tot aan grappen die ver daaroverheen gaan.

Binnen de online wereld vindt een grootschalige verspreiding van memes plaats. Een meme is een beelduiting (afbeelding, video), vaak voorzien van een stuk tekst, dat snel door internetgebruikers wordt gekopieerd en verspreid – al dan niet in verschillende variaties. Veel memes zijn van nature humoristisch en onschuldig. Maar er is ook een categorie memes die overduidelijk racistisch is.

Daarnaast zijn er memes die bijvoorbeeld de spot drijven met racisme en aanslagen. In het eerste geval valt te denken aan memes met de tekst: *Everybody hates a racist, but a racist only hates a few people* (met andere woorden: de haat van een racist valt wel mee). In het tweede geval kan worden gedacht aan memes die onder meer na de aanslag in Christchurch (2019) verschenen, waarin veelvuldig werd gerefereerd aan *role-playing shooter games* waarbij de dader als het ware een schutter in een computerspel was. Hierbij werd er onder meer gehint hoeveel punten de dader zou hebben gescoord door 51 moslims te vermoorden.

Racistische en dehumaniserende memes kunnen worden gedeeld zonder dat verspreiders zich bewust zijn van de racistische boodschap erachter en zonder dat ze zelf per definitie een radicaal- en extreemrechtse ideologie hebben. Maar ze dragen wel bij aan het scheppen van een klimaat waarbinnen racisme en haatdragendheid jegens minderheden en andersdenkenden wordt genormaliseerd en ze bagatelliseren racisme en aanslagen uit radicaal- en extreemrechtse hoek. Met name onder scholieren is de laatste jaren een trend te zien dat zij veel schokkend materiaal delen, waarbij ze zich niet altijd bewust zijn van de onderliggende boodschap.¹⁶

4. Discours

Het discours op Nederlandse radicaal- en extreemrechtse sociale media is in te delen in vijf hoofdcategorieën: (1) antisemitisch, (2) anti-migratie, (3) anti-islam, (4) anti-elite en (5) anti-overheid. In deze paragraaf zullen deze vijf categorieën worden besproken. Belangrijk is om hierbij te benadrukken dat veel rechts-extremistische accounts zich niet beperken tot één specifieke categorie, maar dat het doorgaans gaat om een mix van verschillende categorieën.

Ook is zichtbaar dat bepaalde thema's in meerdere categorieën terugkomen. Zo wordt het veranderende uiterlijk van Zwarte Piet zowel gebruikt voor anti-migratie, als voor anti-islam, anti-elite én anti-overheidsretoriek. Hetzelfde geldt onder meer voor berichten die gaan over demografische ontwikkelingen en

geboortecijfers, die moeten aantonen dat het 'blanke ras' een minderheid in eigen land dreigt te worden. Deze retoriek past zowel binnen een anti-migratie discours als binnen het anti-elite discours (tegen feminisme, tegen populaire cultuur, tegen linkse politici die migratie toestaan, etc.). En in sommige gevallen past het zelfs binnen een antisemitisch discours wanneer demografische cijfers worden gebruikt om te onderbouwen dat er een vermeend vooropgezet Joods plan is om het Europese volk te verzwakken. Memes over kruistochten vallen zowel binnen het anti-islam discours (het 'heilige land' terugpakken van moslims) als binnen het anti-overheidsdiscours (een oorlog is nodig want de overheid doet niks).¹⁷

Tot slot moet worden opgemerkt dat er in alle genoemde categorieën een sterk wij-tegen-zij-element zit waarbij de eigen groep onder vuur ligt en moet worden beschermd. De oplossing voor deze dreiging is een monoculturele en/of mono-etnische staat zonder vreemde elementen.

1. Antisemitisch discours

Er zijn verschillende thema's die onder het antisemitische discours vallen. Centraal staat dat 'Joden' of 'zionisten' achter de schermen aan de touwtjes zouden trekken. Als aanjagers zouden zij een vooropgezet plan hebben om het witte ras te verzwakken en/of te vernietigen. Zij zouden dit onder meer doen door het stimuleren van migratie en gemengde huwelijken (al dan niet via populaire cultuur) en via het verspreiden van pandemieën en vaccinaties.

Andere bekende voorbeelden van antisemitisch discours zijn onder meer ontkenning van de Holocaust, en afbeeldingen en teksten waarin Joden eigenschappen als kwaadaardigheid, hebzucht en immoraliteit wordt aangewreven. Omdat grote platformen dit doorgaans streng censureren, kan de meest extreme antisemitische content worden gevonden op alternatieve media waar nauwelijks controle op is, zoals Gab en 4chan. Hetzelfde geldt voor media waar besloten berichten kunnen worden uitgewisseld, zoals Telegram en Discord. Tegelijkertijd is er ook een kat-en-muisspel te zien, bijvoorbeeld wanneer memes worden verspreid die meer impliciet antisemitisch zijn, zoals een foto of cartoon van een Joods iemand met de tekst: *The Goyim Know. Shut it Down*. Deze meme beeldt een Joods iemand af die in paniek zou zijn omdat niet-Joden ('goyim') het Joodse plan zouden doorhebben.

2. Anti-migratie discours

Daarnaast bestaat er een discours dat hoofdzakelijk als doel heeft om migratie en migranten verdacht te maken. Binnen deze categorie worden vooral berichten en beelden gedeeld van bijvoorbeeld rellen door jongeren met een migratieachtergrond, arrestaties van daders en verdachten met een niet-westerse achtergrond en berichten over nieuwkomers die zich niet zouden willen aanpassen. Daarbij is onder meer #DefendEurope een veelgebruikte hashtag.

Soms betreft het hier beeldmateriaal dat bijvoorbeeld al eerder of elders is gemaakt bij een andere gebeurtenis en dat opnieuw wordt gedeeld. Daarbij wordt er gedaan alsof het zich in het heden afspeelt. In andere gevallen zijn berichten soms niet feitelijk onjuist. Maar de hoeveelheid berichten en de eenzijdige focus op etnische achtergronden, creëert een klimaat waarin het lijkt alsof er een acute dreiging is voor de 'oorspronkelijke' Nederlandse bevolking door mensen met een migratieachtergrond.

Deze dreiging wordt gedefinieerd op het gebied van cultuur ('ze willen zich niet aanpassen'), etniciteit ('we worden een minderheid in eigen land'), economie ('ze pikken onze banen in') en/of veiligheid ('ze kunnen niet van onze vrouwen afblijven'). In het geval van #BlackLivesMatter en Zwarte Piet worden demonstranten met een migratieachtergrond neergezet als ondankbare nieuwkomers, zelfs al zijn ze in Nederland geboren. Ook wordt er binnen het anti-migratie discours geageerd tegen bepaalde internationale verdragen ten aanzien van het asielbeleid, zoals het Verdrag van Marrakesh (2018) en de Dublinverordening (2003). Dat laatste is op zichzelf niet strafbaar, maar gaat vaak gepaard met racistische en dehumaniserende commentaren.

3. Anti-islam discours

In het geval van anti-islam discours, zijn er verschillende narratieven die worden ingezet. De achterliggende boodschap is dat moslims en niet-moslims onmogelijk met elkaar kunnen samenleven. Daarbij worden moslims afgeschilderd als een bedreiging voor de nationale en/of maatschappelijke veiligheid en vormen zij in sommige berichten ook een economische bedreiging omdat ze banen zouden inpikken. Daarnaast zouden zij een culturele bedreiging zijn omdat zij niet zouden kunnen omgaan met de westerse manier van leven.

Ook zijn er berichten die moslims demoniseren en/of dehumaniseren. Een voorbeeld hiervan is een meme waarbij een vrouw in niqaab naast een vuilniszak staat, met daarbij de tekst dat de twee lastig te onderscheiden zijn. In andere berichten wordt het idee aangevallen dat er ook gematigde moslims zouden bestaan, bijvoorbeeld door een foto te plaatsen van een lege straat met daarbij de tekst: 'Gematigde moslims demonstreren voor vrede'. Ook zijn er oproepen om islam als religie zoveel mogelijk uit de samenleving te weren, bijvoorbeeld door geen moskeeën meer te bouwen of door online campagnes waarmee bedrijven worden opgeroepen geen halalproducten meer te maken en/of te verkopen.

4. Anti-elite

Bij het anti-elite discours ligt de wij-versus-zij-verdeling tussen enerzijds de betrouwbare mensen die opkomen voor het volk en anderzijds de onbetrouwbare 'corrupte' elite die alleen haar eigen belangen zou dienen. Deze elite bestaat onder meer uit journalisten, (linkse) politici, 'de grachtengordel', wetenschappers, grote sociale mediabedrijven zoals Twitter en Facebook, en rechters. Deze vermeende elite wordt als incompetent beschouwd en onder meer verantwoordelijk gehouden voor het moreel verval van de

samenleving, de slechte handhaving van regels en lage straffen. Daarnaast wordt politici aangerekend dat zij meer bezig zijn met hun eigen belang dan dat zij 'de wil van het volk' uitvoeren ('baantjes in Brussel' vs. een vermeende breed gedragen 'Nexit').

Hoewel niet alle anti-elite retoriek per definitie radicaal- en extreemrechts is, gaat deze vaak wel gepaard met complottheorieën. Bij dat laatste valt bijvoorbeeld te denken aan berichten waarin wordt gesuggereerd dat 'de media' deelnemen aan een vermeende cultureel-marxistische samenzwering om multiculturalisme te propaganderen. Daarnaast worden binnen dit anti-elite discours andersdenkenden neergezet als landverraders die een bedreiging vormen voor de 'eigen' groep.

5. Anti-overheid

Tot slot is er ook een anti-overheidsdiscours, waarvan overigens niet alle uitingen direct te kwalificeren zijn als radicaal- en extreemrechts – zeker niet wanneer groepen zich bijvoorbeeld tegen de EU, de invoering van 5G of de COVID-19-maatregelen keren. Wel is er een bepaalde vermenging te zien met uitingen waarbij pluriforme waarden worden afgewezen. Bovendien wordt een dergelijk discours vaak gecombineerd met anti-elite en/of antisemitisch discours, waarbij ook de nodige complottheorieën worden gedeeld.

Hieronder valt ook het zogeheten 'Siege'-narratief waarbinnen wordt ingezet op een antipolitieke houding en gewelddadig verzet tegen het moderne politieke systeem. Daarbij wordt vooral ingezet op het veroorzaken van zoveel mogelijk onrust, bijvoorbeeld door een rassenoorlog. Het willen creëren of versnellen van deze chaos wordt 'accelerationisme' genoemd.

Anti-overheidsdiscours momenteel dominant

Al met al lijkt het anti-overheidsdiscours op dit moment dominant te zijn in het online radicaal- en extreemrechtse landschap. Ook zorgt het ervoor dat een deel van het radicaal- en extreemrechtse netwerk tegenwoordig eerder 'de overheid' als vijand ziet, dan bijvoorbeeld mensen met een migratieachtergrond. Overigens vormen de meeste kanalen en pagina's een vergaarbak waarbinnen al deze narratieven elkaar afwisselen. Ook in kanalen die van oudsher anti-overheid zijn, worden antisemitische memes gedeeld en vice versa. Hoewel lang niet iedere deelnemer of lid zulke denkbeelden deelt, wordt er op dergelijke berichten ook niet met brede afkeuring gereageerd.

COVID-19

De uitbraak van COVID-19 en de getroffen overheidsmaatregelen is door radicaal- en extreemrechts aangewend om hun eigen discours verder te exploiteren. COVID-19 wordt onder meer gekoppeld aan immigratie en het falen van het huidige politieke systeem.¹⁸ Ook wordt er geprobeerd aan te haken bij aanhangers van complottheorieën en verspreiders van anti-lockdown-berichten, maar is het nog niet gelukt om deze groep ook (online) te mobiliseren voor radicaal- en extreemrechtse thema's.

5. Voornaamste groepen en hun bereik

Hoewel radicaal- en extreemrechts verschillende sociale media gebruiken, hebben zij op dit moment nog altijd het grootste bereik via Facebookgroepen, YouTube-kanalen, Twitter en in iets mindere mate via Instagram. Op alternatieve platformen waaronder Gab, Telegram en 4chan kan meer extreme content worden gepost, maar het bereik is kleiner. Om die reden wordt er vaak op Facebook, Twitter en YouTube meer gematigd materiaal gepost dat aan de voorwaarden van het platform voldoet (en niet per definitie radicaal- en extreemrechts is), waarna gebruikers worden doorgeleid naar meer extreme content elders.

Bij de in deze paragraaf genoemde voorbeelden van radicaal- en extreemrechtse kanalen en groepen is een harde grens getrokken dat zij in ieder geval een discours moeten promoten waarin wordt gestreefd naar een homogene culturele of etnische staat, of waarin bepaalde bevolkingsgroepen worden ontmenselijk of vijandig benaderd. Daardoor zijn sommige kanalen en groepen buiten beschouwing gebleven, hoewel zij wel populair zijn onder radicaal- en extreemrechts. Hierbij valt te denken aan groepen en kanalen die ultraconservatief en nationalistisch zijn, of die anti-overheid zijn of complottheorieën rondom COVID-19 en 5G verspreiden. Zij zijn niet meegenomen als er geen expliciet radicaal- en extreemrechts discours was.

Wat opvalt is dat YouTube, Facebook en Twitter de laatste jaren streng hebben opgetreden tegen (semi-)officiële kanalen en pagina's die gelinkt zijn aan groepen of alternatieve media. Daartegenover staat dat individuele gebruikers minder worden aangepakt, maar hun bereik is doorgaans kleiner.

YouTube

De afgelopen jaren zijn de nodige YouTube-kanalen verwijderd omdat ze in strijd waren met de regels van het platform.¹⁹ In andere gevallen haalden gebruikers zelf video's offline uit angst voor herkenning. Ook zijn er weinig kanalen die specifiek op Nederland zijn geënt. Wanneer er wordt gerekruteerd via de commentsectie van YouTube, dan wordt dit eerder gedaan onder Amerikaanse of Britse video's. Mogelijk vormt het omvangrijke Engelstalige aanbod een verklaring waarom het aantal Nederlandse video's relatief klein is.²⁰

Ook zijn er kanalen die op zichzelf niet radicaal- of extreemrechts zijn, maar wel een doorgeefluik zijn van anti-overheidspropaganda, nepnieuws en complotdenkers, zoals het kanaal van ultraconservatieve uitgeverij Blauwe Tijger (Blue Tiger Studio, ruim 34.000 abonnees).²¹ Café Weltschmerz (ruim 85.000 abonnees) is niet radicaal- of extreemrechts, maar heeft in het verleden wel de ruimte gegeven aan antisemitische complotdenkers. Ook Robert Jensen laat via zijn YouTube-kanaal (113.000 abonnees) een sterk anti-overheidsgeluid horen.

Tabel 5.1 Voornaamste YouTube-kanalen

<p>Naam: Pegida Nederland Volgers: Ruim 900 abonnees</p> <p>Pegida Nederland heeft niet een enorme schare volgers, maar het door haarzelf geplaatste optreden van Edwin Wagenveld bij Pauw is wel ruim 99.000 keer bekeken. Andere video's kunnen op minder belangstelling regelen. De video's gaan vooral over acties van Pegida en optredens van Wagenveld.</p>
<p>Naam: Constant Kusters Volgers: Ruim 650 abonnees</p> <p>Op het kanaal van NVU-voorman Constant Kusters is de door hem geplaatste Tegenlicht-documentaire over Kusters en de NVU ruim 100.000 keer bekeken. Andere video's zijn hooguit enkele duizenden keren bekeken.</p>
<p>Naam: Voorpost Media Volgers: Ruim 450 abonnees</p> <p>Voorpostmedia bericht over de acties van Voorpost Vlaanderen en Voorpost Nederland. Ook voor hen geldt dat zij niet een enorme schare volgers hebben, maar het bereik is soms wel groot. Een video waarbij activisten in juli 2020 een bord met daarop 'terrorist, communist, moordenaar!' om het standbeeld van Nelson Mandela in Den Haag hangen, is bijvoorbeeld ruim 8.800 keer bekeken.</p>

Facebook

Ook Facebook heeft de afgelopen jaren strenger opgetreden tegen groepen en individuen die het platform gebruiken voor het verspreiden van *hate speech* en complottheorieën.²² Daardoor beperken veel pagina's zich met name tot het delen van reguliere nieuwsberichten die van commentaar worden voorzien (zie ook paragraaf 6). Pagina's waarop al minimaal drie maanden geen berichten meer zijn gedeeld (zoals Rechts in Verzet), zijn buiten beschouwing gebleven.

Hierbij valt op dat het een behoorlijk komen en gaan van pagina's is. Zelfs bij pagina's die niet door Facebook zijn verwijderd en die relatief veel volgers hebben, stopt de activiteit vaak na een aantal maanden of jaren. Zo heeft 'Geen AZC in Nederland' ruim 5.000 volgers, maar dateert het laatste bericht van eind april 2020. 'Nederland zegt NEE tegen Sylvania Simons' is in 2016 opgericht, maar sinds 2017 is de activiteit minimaal en in 2019 is er enkel nog een post geplaatst om een muziekgroep te promoten. 'Stop Antifa Terreur' heeft ruim 700 volgers, maar het laatste bericht is in augustus 2019 geschreven.

Veel eerdere groepen uit de Factsheet Extreemrechts van de Anne Frank Stichting hebben ofwel inactieve Facebookpagina's, een minimaal bereik of hun pagina's zijn inmiddels opgeheven, zoals bijvoorbeeld het geval is bij RVF Landstorm en Defend Gouda. Ook de NCTV concludeerde eerder dat de rechts-extremistische online content van bekende groepen via YouTube, Facebook en Twitter na 2016 stagneerde.²³

Geïnterviewde deskundigen benadrukken dat het aantal 'likes' op Facebook niet moet worden gelijkgeschakeld aan het aantal activisten dat ook actiebereid is of offline actief is. Mede door de

'likes' of het aantal volgers lijkt een groep soms veel groter dan deze in werkelijkheid is. Zo heeft Pegida Nederland ruim 10.000 en 19.000 volgers op twee Facebookaccounts, maar krijgt zij hooguit 20 mensen op de been bij een demonstratie.

Tabel 5.2 Voornaamste Facebookgroepen

<p>Naam: Pegida Nederland Volgers: Ruim 10.000 (@alternatiefrechts) en ruim 19.000 (@nederlandpegida)</p> <p>Beide pagina's verwijzen door naar de site www.pegidanederland.com en hebben grotendeels dezelfde content. Video's zijn enkele duizenden tot tienduizenden keren bekeken. Een van de onderwerpen die vaak bij Pegida terugkomt, is de hashtag 'meten met 2 maten'. Deze hashtag wordt met name gebruikt voor berichten waaruit volgens degene(n) achter de Facebookpagina moet blijken dat mensen met een migratie-achtergrond stelselmatig worden voorgetrokken. Daarin wordt onder meer beweerd dat groepen als Kick Out Zwarte Piet meer ruimte krijgen om te demonstreren dan zichzelf.</p>
<p>Naam: Voorpost Volgers: Ruim 26.000</p> <p>Facebookpagina van de radicaal- en extreemrechtse groep Voorpost, die het Grootneerlandisme aanhangt waarbinnen wordt gestreefd naar een hereniging van Vlaanderen en Nederland en daarbinnen vreemde of externe invloeden uit de samenleving en cultuur wil weren. De video over een protestactie bij het standbeeld van Mandela is ruim 170.000 keer bekeken en kan in de comments op veel instemming rekenen. Op de pagina wordt zowel over acties van Voorpost Nederland als Voorpost Vlaanderen bericht. Ook worden er bijvoorbeeld beelden gedeeld van asielzoekers in Ter Apel die zonder kaartje met de bus mee willen en worden geweigerd door de buschauffeur. In het commentaar van Voorpost worden deze asielzoekers cynisch 'cultuurverrijkers' genoemd. In de comments worden de asielzoekers onder meer 'land-, persoon- en cultuurverkachters' genoemd.</p>
<p>Naam: Dutch Defense League 2 Volgers: Ruim 1.900</p> <p>Opvallend is dat de beheerder van Dutch Defense League 2 de pagina heeft aangevinkt in de categorie 'motiverende sprekers'. Over de pagina zelf schrijft de beheerder: 'Dutch Defense League is tegen de islam, tegen EU en tegen geweld'. Op de pagina worden onder meer afbeeldingen gedeeld waarin wordt opgeroepen niets meer van moslims te kopen, net als een afbeelding van een islamitische strijder die op de kaart van Europa uit de grond klimt. De laatste is voorzien van de tekst: 'Toen de Duitsers Europa veroverden, noemden we het "oorlog". Toen de EU dat deed, heette het "eenwording". Nu de islam dat doet, heet het "migratie."' Een ander voorbeeld is een afbeelding waarin staat: 'Import van de islam is genocide op de Europese cultuur'. De persoon achter Dutch Defence League werd in hoger beroep veroordeeld voor haar anti-islam uitspraken bij een demonstratie van Pegida Nederland. Ze ging in cassatie en haar zaak is door de Hoge Raad inmiddels terugverwezen naar het Hof. Berichten van Dutch Defense League 2 worden gemiddeld enkele tientallen keren gedeeld.</p>
<p>Naam: Identitair Verzet Volgers: Ruim 2.100</p> <p>Identitair Verzet gebruikt haar Facebookpagina onder meer om verslag te doen van eigen acties. Daarnaast wordt er ook nieuws gedeeld dat de eigen standpunten (anti-migratie, anti-islam, anti-overheid, anti-EU) onderschrijft, evenals eerdere foto's van acties. Voorbeeld daarvan is onder meer een foto van Identitair Verzet die een gebouw bezet met 'AZC Nee' op het spandoek, of een foto van activisten die een spandoek dragen waarop staat: 'Wie islam zaait, zal sharia oogsten!'</p>

Naam: Young Activists Together

Volgers: Ruim 900

Young Activists Together deelt voornamelijk content van andere Facebookgroepen zoals Identitair Verzet en Stop Antifa Terreur. Daarnaast is recent ook het woonadres van een van de activisten van Kick Out Zwarte Piet gedeeld met de tekst: 'Een liefdevol kaartje van Zwarte Piet zou hem misschien wel opvrolijken.' De populairste gedeelde video is van Proud Boys NLD die een bijeenkomst van Kick Out Zwarte Piet bestormen, deze video is ruim 8.600 keer bekeken. Proud Boys NLD heeft zelf geen Facebookpagina.

Naam: Geen moskee in onze straat

Volgers: Ruim 1.140

Geen moskee in onze straat is een Facebookpagina van Rechts in Verzet. Op de pagina wordt vooral over eigen acties bericht, zoals de petitie tegen onverdoofd slachten en flyers waarmee mensen worden geïnformeerd dat er zich een moskee in hun wijk bevindt waarvan de voorzitter tegenstander is van het boerkaverbod. Ook is er een video gedeeld van een versterkte gebedsoproep in Duitsland met de suggestie 'straks ook bij u in de achtertuin'.

Naam: Klaagboek Nieuws Sport Politiek

Volgers: Ruim 7.000

Deze Facebookpagina plaatst onder meer afbeeldingen met teksten erin als: 'Durf het te zeggen: ik ben die apen meer dan zat', en: 'Vroeger, toen je nog rustig zonder dat gekleurde uitschot op het strand kon zitten.' Ook is er een afbeelding van een politieagent die een varken aan een ketting vasthoudt, met daarbij de tekst: 'De Schilderswijk Opruimingsdienst'. Dergelijke berichten worden enkele tientallen keren gedeeld.

Naam: Burgers voor een beter Nederland / Drenthe

Volgers: Ruim 3.600

Op de Facebookpagina Burgers voor een beter Nederland / Drenthe lijkt niet heel strak te worden gemodereerd. De meeste berichten worden geplaatst door leden zelf. Dit betreft ook berichten die anti-overheid, anti-migratie en anti-islam zijn ('Ja, een kleine rijke elite heeft de macht. Ja, de EU is nazistisch van oorsprong. Ja, de islam is onverenigbaar met democratie (...) cultuurmarxisme, links gedachtegoed: van die grootschalige manipulatie dienen we ons bewust te zijn').

Naam: Studiegenootschap Erkenbrand

Volgers: Ruim 1.100

Het radicaal- en extreemrechtse Studiegenootschap Erkenbrand gebruikt haar Facebookpagina onder meer om geboortecijfers te delen van Nederlanders met en zonder een migratieachtergrond. Daarnaast wordt er reclame gemaakt voor een besloten bijeenkomst, stukken op de eigen site en het eigen Telegramkanaal. Ook worden er memes gedeeld waarin onder meer wordt opgeroepen tot segregatie ('End the hate, segregate').

Naam: Vluchtelingenprobleem en Migrantenoverlast

Volgers: Ruim 1.270

De Facebookpagina Vluchtelingenprobleem en Migrantenoverlast verzamelt met name negatief nieuws over asielzoekers en vluchtelingen. Daarnaast verspreidt zij af en toe afbeeldingen van mannen met een migratieachtergrond met teksten als: 'De landen waar zij vandaan komen zijn zó gevaarlijk, dat zij hun vrouwen en kinderen wel achter móesten laten... Wat een helden' (19 keer gedeeld), en: 'Door de vergrijzing geraakt de kas leeg, zeggen onze fameuze regeringsleiders steeds maar weer. Maar wat "de verbruining" ons land kost, daar zwijgen zij over!!!!' (20 keer gedeeld).

Naam: Zeg NEE tegen het AZC

Volgers: Ruim 17.000

Hoewel deze pagina oorspronkelijk is gericht tegen de komst van een AZC in Valkenswaard, heeft deze pagina relatief veel leden en een relatief groot bereik (sommige berichten worden ruim 150 keer gedeeld). Op de pagina wordt niet alleen tegen AZC's en migratie geageerd, maar bijvoorbeeld ook tegen de coronamaatregelen. Ook worden de boerenprotesten gesteund.

Naam: ReAct

Volgers: Ruim 12.000

ReAct is de Facebookpagina van de site www.reactnieuws.net, die zichzelf omschrijft als 'een fors polariserend, alternatief nieuwskanaal in Vlaanderen en Nederland'. ReAct doet onder meer verslag van acties van Voorpost, toont veel nieuws over daders met niet-westerse achtergronden en plaatst onder meer beelden van biddende moslims in een park voorzien van de tekst: 'Zomaar in 2020 een middag in Rotterdam, terwijl autochtonen werken, biddende moslims bij een samenkomst in het park.'

Daarnaast zijn er nog Facebookpagina's die niet weinig tot nauwelijks berichten plaatsen die als radicaal- of extreemrechts zijn te kwalificeren, maar wel posts hebben die daarmee flirtten. Of ze geven een voorzet waarna volgers in de comments losgaan. Dat geldt onder meer voor Nederland Wordt Wakker (19.500 volgers), de Facebookpagina van nieuwsplatform Ongecensureerd (7.880 volgers) en Cultuur onder Vuur (7.000 volgers)

Nederland Wordt Wakker keert zich tegen de overheid en vindt dat Den Haag niet genoeg naar de burgers luistert. De beheerder schrijft op de Facebookpagina dat racistische en haatdragende commentaren worden verwijderd maar lijkt daar weinig consequent in. Zo wordt door de pagina zelf een afbeelding van PVV-leider Geert Wilders gedeeld waarop twee mannen te zien zijn met de tekst: 'Wat echt helpt tegen homohaar: Nederland zonder islam.' Om een reactie uit te krijgen, wordt deze afbeelding door de beheerders van de pagina voorzien van de vraag: 'Eens of oneens?' Vervolgens worden moslimjongeren in de comments onder meer 'eencellige misgeboortes van de natuur' genoemd. Hetzelfde geldt voor een afbeelding van een bom voorzien van de tekst: 'Is de islam een bedreiging voor Nederland?'

De Facebookpagina van het nieuwsplatform Ongecensureerd keert zich eveneens tegen de overheid, maar deelt daarnaast met weinig commentaar ook een foto van Bijl-politica Sylvana Simons. Daarop reageert iemand met: 'Toch wel een mooi koppie, met mooie witte tandjes die je alleen ziet in het donker als het bekkie opengaat. Mooi mikpunt om dat eens te verbouwen.'

Op de Facebookpagina van Cultuur onder Vuur wordt het nieuws becommentarieerd en is een sterk anti-islam sentiment zichtbaar. Ook worden soms blogs van de eigen site gedeeld. Een bericht over een onderzoek waaruit blijkt dat linkse kiezers menen dat islam in Europa kan bijdragen, wordt onder meer voorzien van het

commentaar: 'De islam is een probleem, met daarachter nog een veel groter probleem: onze eigen struisvogels, collaborateurs en politieke slaapwandelaars.' Een bericht van de NOS dat de Tweede Kamer een strengere screening van asielzoekers wil, wordt gedeeld met de tekst: 'Strengere screening is dweilen met de kraan open. Nederland is en blijft onveilig als elke willekeurige Afghaan of Nigeriaan zo het land kan binnenwandelen.'

Twitter

Ook Twitter heeft recent een aantal bekende accounts verwijderd (waaronder het account van Pegida-leider Edwin Wagenveld (6.788 volgers, inmiddels is hij opnieuw gestart onder de nieuwe schuilnaam). Ook de accounts van Identitair Verzet en Voorpost zijn verwijderd.²⁴ Dit volgt op eerdere rondes waarbij accounts zijn verwijderd. Accounts die nog wel bestaan, gaan bewuster om met wat zij op Twitter zetten. Hierdoor is het lastig om hen nog als 'radicaal- en extreemrechts' te definiëren omdat zij een duidelijke bewustzijn hebben ten aanzien van de regels die voor het platform gelden.

Daarbij is overigens wel zichtbaar dat kleinere accounts redelijk ongemoeid worden gelaten, maar kan vanwege de enorme hoeveelheid van kleinere accounts geen uitputtende lijst worden gemaakt. Daarom gelden de volgende accounts hoofdzakelijk als voorbeeld.

Tabel 5.3 Voorbeelden van radicaal- en extreemrechtse Twitteraccounts

<p>Naam: @Ducom99 Volgers: 6.651 volgers   'Vrijheid verdwijnt waar islam verschijnt,' zo luidt dit Twitterprofiel. Moskeeën worden onder meer omschreven als 'islamitische haatkazernes' en vluchtelingen als 'parasieten'.</p>
<p>Naam: @JuupieR Volgers: 142 volgers   Plaatst onder meer statistieken van achtergronden van daders met het commentaar: 'Antillianen handelen in drugs. Ze brengen misdaad met zich mee. Het zijn verkrachters... Marokkanen en Surinamers ook... We moeten NU alle immigratie naar Nederland stoppen totdat we precies weten wat er aan de hand is.' En: 'Politici gewaarschuwd! Migratie van misdadigers voort laten gaan is verraad aan De Nederlanden! Nederlanders zijn een gezellig volk. Geliefd over heel de wereld. De import van primitieve heethoofden uit verre landen verminkt en vervormt onze unieke volksaard.'</p>
<p>Naam: @hulswood Volgers: Ruim 11.700 volgers   Volgens eigen Twitterprofiel is @hulswood tegen islam en tegen de EU. Voorziet nieuwsberichten over vrouwenbesnijdenis bij de As-Soennah moskee en aanvallen op LHBTI-asielzoekers in azc's van teksten als: 'islam is anti-democratisch, iedereen zou anti-islam moeten zijn', en: "Moslims importeren = problemen over jezelf afroepen!"</p>
<p>Naam: @rdj_ronald Volgers: 1382 volgers   Naar eigen zeggen 'trotse blanke racist'. Deelt onder meer een bericht van de NOS over het verbieden van tractoren bij demonstraties met het commentaar: 'Ik heb een vraag NOS... als men tractoren kan verbieden in een stad... Waarom dan geen criminele asielzoekers, Turken en Marokkanen.' Pleit in tweets voor vreedzaam verzet.</p>

Voor de toekomst is het afwachten hoe consistent Twitter gaat zijn in het verwijderen van accounts die in strijd zijn met de regels. Een opvallende nieuwe speler is @VizierOpLinks, die ruim 13.000 volgers heeft. Dit account houdt zich bezig met het onthullen van vermeende linkse agenda's in onder meer het onderwijs, de vakbond en politieke tegenstanders zoals antifascisten en de BLM-beweging. Na het plaatsen van een screenshot van een namenlijst was het account afgelopen najaar tijdelijk van Twitter.

Instagram

Ook op Instagram geldt dat het een komen en gaan van gebruikers is. Zo heeft op Instagram @NBNederland (350 volgers) zo'n anderhalf jaar bestaan, voor ze in maart 2020 bekendmaakte te stoppen. Het Instagramaccount @Meem_Compagnie_VMC (1.151 volgers) heeft sinds maart 2019 niets meer geplaatst. @Linkseindoctrinatie1 (18.500 volgers) heeft evenmin sinds april 2020 nog iets geplaatst.

Tabel 5.4 Voorbeelden van Instagramaccounts

<p>Naam: Voorpost Volgers: 1586 volgers   Berichten zijn vooral gericht tegen islam en migratie, en hebben veel overlap met de content die op Facebook wordt gedeeld (zie hierboven).</p>
<p>Naam: PegidaNederland Volgers: 3207 volgers   Ook hier geldt dat de berichten niet afwijken van wat al op Facebook is geplaatst (zie hierboven).</p>
<p>Naam: Geuzenbond Volgers: Ruim 650   Instagramkanaal van de Geuzenbond waarop zij verslag doen van hun eigen activiteiten.</p>
<p>Naam: Dutch_Republic_Ball Volgers: 2394 volgers   Plaatst vooral memes, waaronder ook racistische memes. Een van de weinige nog actieve accounts met volgersschare die specifiek op Nederland is gericht.</p>
<p>Naam: dutchgroyper Volgers: 254 volgers   Hoewel dit account ook sinds 24 juni 2020 niets meer heeft geplaatst en bovendien een beperkt aantal volgers heeft, is het bij uitstek een voorbeeld van een account waarmee racistische content en memes worden geplaatst.</p>

Al met al kan worden geconcludeerd dat er relatief weinig pagina's en kanalen zijn waarop langere tijd actief wordt gepost. Daarnaast is er bij veel accounts een bewustzijn zichtbaar ten aanzien van de regels die YouTube, Facebook en Twitter hanteren.

6. Overige kanalen

Omdat er strenger wordt gecensureerd door YouTube, Facebook en Twitter, zijn radicaal- en extreemrechtse activisten de afgelopen jaren onder meer uitgeweken naar alternatieve fora, platforms en chatapps als qchan, Endchan, gamefora, Gab en Parler (als alternatief

voor Twitter), V Kontakte (als alternatief voor Facebook), Telegram (als alternatief voor Whatsapp) en Bitchute (als alternatief voor YouTube). Dergelijke sociale media grijpen minder snel in dan YouTube, Facebook en Twitter, maar tegelijkertijd is het bereik ervan ook kleiner.

Het aantal kanalen met een specifiek Nederlandse inslag is beperkt en het lijkt erop dat ze vooral dienen om contact te leggen met een online internationale gemeenschap van gelijkgestemden. Het is bijvoorbeeld lastig om te zeggen hoeveel Nederlandse gebruikers een platform als 4chan heeft, omdat gebruikers zich niet hoeven te registreren: ze kunnen hun locatie verhullen en krijgen bij elk bericht een nieuwe toegewezen naam of code. Ook is er geen aparte Nederlandse sectie. Het is aannemelijk dat dit aandeel Nederlanders op alternatieve internet relatief klein is, zo bleek bij de recent gehackte database van het besloten forum IronMarch dat er in de periode 2011-2017 dat er hoogstens 10-15 Nederlandse profielen waren te vinden tussen de ruim 3.500 profielen.²⁵

Wat opvalt aan het discours binnen deze overige kanalen is dat geweld wordt aangemoedigd en verheerlijkt. Ook komt er een

fascinatie voor wapens en games naar voren en worden er memes gedeeld die racisme promoten of waarin haat tegen onder meer vrouwen, homo's, minderheden, moslims en Joden voorkomt.

Op Discord zijn er 116 openbare kanalen die omhoogkomen wanneer er wordt gezocht op 'nazi', maar vrijwel alles is Engelstalig of Duitstalig. Er zijn wel kleine Nederlandstalige kanalen van radicaal- en extreemrechtse signatuur zoals 'NSDAP' (18 leden), maar het bereik is zeer beperkt.

Hieronder een overzicht van de kanalen die een band met Nederland hebben, waarbij moet worden opgemerkt dat het gebruik en bereik hiervan minimaal is, met uitzondering van Telegramkanaal 'The Dutch Oven'. Dat blijkt ook wel wanneer in sommige kanalen gebruikers zelf oproepen doen of er überhaupt nog activiteit is.

In het overzicht zijn alleen openlijk toegankelijke kanalen in kaart gebracht, er is niet gefiltreerd. Bij de kanalen van Telegram geldt dat hier alleen nieuws en mededelingen in worden geplaatst. Discussie vindt plaats in groepen waarvoor ofwel infiltratie of een uitnodiging nodig is.

Tabel 6.1 Overige kanalen

Platform:	Naam / aantal volgers:	Bijzonderheden:
Telegram	The Dutch Oven, ruim 2.800 abonnees	Engelstalig. Dit kanaal plaatst vooral actualiteiten, vaak zonder commentaar. Berichten gaan onder meer over rellen in de Schilderwijk tot aan de ban van Zwarte Piet op Facebook en het Wildersproces. Bij het laatste wordt Wilders weliswaar een zionist genoemd, maar ze typeren het proces eveneens als 'anti-white'.
Telegram	De Nieuwshoorn (633 leden)	Telegramkanaal voor sympathisanten van Erkenbrand en Identiteit Nederland (IDNL)
Telegram	Pegida Nederland, 80 abonnees	8 maart laatste post
Telegram	Geuzenbond, 329 abonnees	Geuzenbond Holland (17), Brabant (15) en Overijssel (19) bestaan ook maar hebben minder abonnees. Ander kanaal van de Geuzenbond: Stormlamp (191 leden)
Telegram	Voorpost, 428 abonnees	Informatiekanaal waar je berichten kan liken en disliken, inhoud is gelijk aan berichten op Facebook.
Discord	NSDAP, 18 leden	Zeer beperkt ledenaantal
Gab	NederlandGAB, 840 leden	Deze pagina heeft verschillende soorten discours (anti-semitisch, anti-islam, antimigratie, anti-elite, anti-overheid). Opvallend is dat er weinig interactie is onder geplaatste posts. De meeste posts worden nog geen 10 keer geliket.
Gab	OrbanTheBest, 647 volgers	Nederlands account met sterk anti-islam discours, maar nauwelijks interactie. Meeste berichten krijgen minder dan 20 likes.
Parler	@NarQie, 805 volgers	Plaatst veel over QAnon, inclusief antisemitische complottheorieën

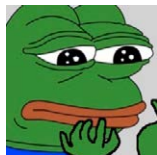
Parler	@BasedHolland, 1.900 volgers	Deelt memes, maar refereert ook in berichten naar Joden die achter de schermen aan de touwtjes zouden trekken.
Bitchute	@VoorpostNederland, 44 abonnees	Kanaal van Voorpost Nederland
Bitchute	@HetVolksOntwaken, 10 abonnees	Ziet de 'Dietse gedachte' en het nationaalsocialisme 'als hoeksteen voor de samenleving'

Bovenstaande cijfers laten zien dat het bereik van alternatieve kanalen minimaal is. Zelfs wanneer een groep op Gab 840 leden heeft, is er nauwelijks interactie te zien en wil dat nog niet zeggen dat alle leden de boodschap onderschrijven of daadwerkelijk lezen wat wordt gedeeld.

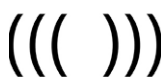
7. Veelgebruikte symbolen en taalgebruik

Hoewel het geen uitputtende lijst is en trends snel kunnen veranderen, zal hieronder een lijst worden gegeven van veelgebruikte symbolen en taalgebruik. Hierbij is gekozen voor zowel internationale als nationale symbolen en woorden, waarbij met name een selectie is gemaakt van wat onder Nederlandse radicaal- en extreemrechtse online activisten populair is.

7.1 Veelgebruikte symbolen

Pepe the Frog is een in 2005 ontworpen karakter dat in vele memes werd gebruikt om iets uit te drukken. In 2016 werd Pepe gekaapt door radicaal- en extreemrechts die de kikker gebruikten als afbeelding voor hun eigen nationalistische uitingen.

Echo's. Deze haakjes werden door online etno-nationalisten en raciaal-nationalisten om namen gezet van personen met een Joodse achtergrond, waaronder journalisten, politici en andere publieke figuren. Doel was hen sneller te kunnen vinden. Uit solidariteit begonnen ook populaire gebruikers op sociale media de haakjes als tegenreactie te gebruiken.

Niet gelijk aan. Dit teken wordt door een deel van de radicaal- en extreemrechtse activisten gebruikt om te communiceren dat zij het gelijkheidsbeginsel afwijzen. Zij geloven niet dat rassen gelijk zijn of dat man en vrouw gelijk zijn.

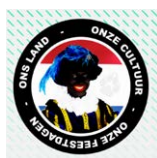
Good night left side. Dit symbool wordt normaal door de antifascisten gebruikt en voorzien van de tekst Good Night White Pride. Een andere variant hierop is een afbeelding van twee vlaggen met de tekst Anti-Antifa Aktie (in plaats van het originele 'Anti Fascistische Aktie')

Clown. De emoji van de clown (of een afbeelding van Pepe the Frog die als clown is uitgedost) wordt gebruikt als verwijzing naar 'clownworld', waarmee wordt bedoeld dat de wereld gek is geworden.

Okay. Het oké-teken werd enkele jaren terug op radicaal- en extreemrechtse fora gekaapt. De vingers zouden de letters W en P uitbeelden: White Power. Het is nog steeds onduidelijk of dit een serieuze omarming van het symbool was, of dat het was bedoeld om media op de kast te krijgen. De schutter van Christchurch gebruikte dit teken na zijn arrestatie in de rechtbank.

Zwarte Piet. Het veranderen van het uiterlijk van Zwarte Piet wordt door radicaal- en extreemrechts gelijkgesteld aan het verliezen van een cultuuroorlog. Daarom worden afbeeldingen van Zwarte Piet ook wel voorzien van teksten als 'Ons land. Onze cultuur. Onze feestdagen.'

Prinsenvlag. Het gebruik van de Prinsenvlag voert terug tot aan de Tachtigjarige oorlog en werd in de jaren dertig van de vorige eeuw beladen doordat de NSB de Prinsenvlag als enige echte Nederlandse vlag zag. Na de Tweede Wereldoorlog is de vlag omarmd door radicaal- en extreemrechtse groepen.

VOC. Ook het logo van de VOC is populair onder Nederlandse radicaal- en extreemrechtse activisten. Soms wordt deze gebruikt in combinatie met de Prinsenvlag, in andere gevallen kan het ook een combinatie zijn met een afbeelding waarin de Gouden Eeuw wordt afgebeeld. Voor betekenis, zie 'VOC-mentaliteit' in woordenlijst hieronder.

Nexit. Hoewel oproepen tot een Nexit niet per definitie radicaal- en extreemrechts zijn, wordt er binnen het anti-elite discours wel vaak gehint op anti-EU-sentimenten. Met name etno-nationalisten en raciaal-nationalisten vrezen dat deelname aan de EU uiteindelijk zorgt voor een verlies van eigen volk, tradities en identiteit.

Naast de veelgebruikte symbolen en de memes (zie pagina 7), zijn er ook veelgebruikte woorden en uitdrukkingen. In sommige gevallen zijn woorden kan het voor de lezer lastig zijn om onderscheid te maken wanneer iets provocatief, ironisch of serieus bedoeld is.

7.2 Veelgebruikte woorden en uitdrukkingen

Wegkijkers	Het woord 'wegkijkers' wordt doorgaans gebruikt voor andersdenkenden die niet de problemen zien die radicaal- en extreemrechts zelf ziet. In de term ligt besloten dat met name links-stemmende kiezers een blinde vlek hebben of zelfs moedwillig weggijken wanneer ze tegen zaken aanlopen die niet stroken met hun politieke overtuiging.
Deuger / Gutmensch	De woorden 'deuger' of 'Gutmensch' zijn om mensen te duiden die koste wat kost een vermeende linkse agenda zouden willen uitvoeren. Daarmee zouden ze hoofdzakelijk willen koketteren met hoe progressief en ruimdenkend ze zijn, waarbij ze weinig oog hebben voor de problemen van de 'hardwerkende Nederlander'. Voor vrouwen is er 'deuggleuf' ook een variant die vaak aan bod komt.
Metten met 2 maten	De uitdrukking 'metten met 2 maten' wordt gebruikt om nieuws te becommentariëren waaruit moet blijken dat Nederlanders met een migratieachtergrond zouden worden bevoordeeld ten faveure van Nederlanders zonder migratieachtergrond.
Cultuurverrijkers	Het woord 'cultuurverrijkers' wordt sarcastisch gebruikt om asielzoekers en vluchtelingen aan te duiden. Daarmee wordt er gesuggereerd dat zij door linkse opposanten zouden worden gezien als een verrijking voor de cultuur, terwijl zij dit volgens radicaal- en extreemrechts niet zijn.
MSM	'MSM' staat voor mainstream media die doelbewust onwelgevallige zaken zouden verzwijgen. Hieronder vallen onder meer de NOS en grote dagbladen. Vaak wordt de term in een combinatie gebruikt: 'Hier hoort u de MSM niet over.' Of: 'De MSM zwijgen!' Overigens is het niet ongebruikelijk dat het hierbij gaat om berichten waar wel degelijk over is bericht.
Kike	Het woord 'kike' wordt gebruikt als scheldnaam voor mensen met een Joodse achtergrond. Dit scheldwoord bestaat al langer, maar wordt met name door de online alt-right scene gebruikt.
Groypers	'Groypers' is de naam van een groep van alt-right nationalist die kritisch zijn op bestaand conservatisme en die 'America First'-podcastmaker Nick Fuentes steunen. Fuentes omschrijft zijn aanhangers als 'christelijk conservatief' die daarnaast ook tegen immigratie, globalisme, homorechten en feminisme zijn. Opvallend vaak doen zelfverklaarde 'Groypers' racistische en antisemitische uitlatingen.
D66-rechters	Het woord 'D66-rechters' wordt gebruikt om aan te geven dat de straffen in Nederland niet hoog genoeg zouden zijn en de rechtspraak te soft. Hiermee is er ook indirect de roep om een sterke staat waarbinnen tucht en discipline heersen.
VOC-mentaliteit	De term 'VOC-mentaliteit' is ooit gebruikt door toenmalig premier Jan-Peter Balkenende, maar is vervolgens onderdeel geworden van de discussie of het koloniaal slavenijverleden van Nederland iets is om trots op te zijn. Hierbij valt op dat de term zowel door linkse activisten wordt gebruikt die willen aantonen dat Nederland haar welvaart door onderdrukking heeft verkregen. Anderzijds dweept radicaal- en extreemrechts met de VOC en de 'VOC-mentaliteit' omdat zij dit ziet als een gouden tijdperk waarin Nederland een speler was op het wereldtoneel, over andere volkeren heerste en zich minder bekommerde om de rechten en gevoelens van minderheden.
Rode pil	De rode pil' komt uit de film The Matrix, waarbij de hoofdpersoon moet kiezen tussen een rode en een blauwe pil. Kiest hij de blauwe pil dan kiest hij ervoor dat er niets verandert. Kiest hij de rode pil dan zal hij de wereld zien zoals deze daadwerkelijk is: als een construct. De metafoor van het slikken van de rode pil wordt gebruikt om een proces van rechtse bewustvorming en identiteitsvorming te duiden.

Deze voorbeelden vormen slechts een korte introductie. Het online landschap is voortdurend in beweging en woorden kunnen snel in en uit de mode raken. De genoemde voorbeelden zijn daarom eerder een indicatie dan dat zij een tijdloos vocabulaire zijn.

8. Gevolgen voor het offline activisme

Dat het online activisme de afgelopen tien jaar is gegroeid en de online wereld fungeert als pr-kanaal voor offline activiteiten, heeft zich voornamelijk niet vertaald in toegenomen offline activisme. Het aantal activisten dat de deur uitgaat en zichtbaar actief is in het publieke domein is al een decennium redelijk stabiel.²⁶ Ook zijn er bij gebrek aan demonstranten de afgelopen jaren geen grote radicaal- en extreemrechtse demonstraties geweest.

Deelname aan een online gemeenschap die onder meer gedeelde normen, waarden, doelen, toewijding, steun en een gevoel van thuishoren biedt, lijkt een zekere behoefte te vervullen waarbij online activisten het gevoel hebben dat het plaatsen en delen

van berichten voldoening worden opgemerkt. Vervolgens is er een gebrekkige bereidheid om ook offline actief te worden, al is het niet ondenkbaar dat zich mobiliserende kwesties kunnen voordoen waarna gelijkgestemden besluiten om zich ook buiten de online wereld te manifesteren.

Overigens zijn de meest geharde straatactivisten niet zo zichtbaar via sociale media, doordat zij bijvoorbeeld alleen platformen gebruiken waarmee zij via encryptieberichten kunnen versturen en doordat een deel ervoor kiest om niet online politieke discussies te voeren. Hiermee lijkt het openlijk toegankelijke deel van de online wereld vooral het domein te zijn van toetsenbordriders die zich vanwege de anonimiteit van het internet online veel extremer uiten dan zij in het echte leven of in een andere setting zouden doen.

Hoewel de aantallen in Nederland laag blijven, laat recent onderzoek zien dat een online kennismaking met radicaal- en

extreemrechts gedachtegoed wel degelijk voor nieuwe aanwas kan zorgen – zeker wanneer het onlinemateriaal is gedeeld door een bekende.²⁷ Tegelijkertijd is het ook goed mogelijk dat deze nieuwe aanwas zich vooral online zal begeven en zich niet zozeer offline zal manifesteren.

Merken

Daarnaast draagt de online dimensie eraan bij dat meer groepen zich als merk proberen te manifesteren. Geglobaliseerde radicaal- en extreemrechtse groepen zijn niet nieuw, maar ze zijn wel groeiende. Zo zijn er groepen die in verschillende landen bestaan, zoals Pegida, Racial Volunteer Force, Soldiers of Odin en de verschillende Defence Leagues.²⁸ Hoewel deze Nederlandse afdelingen van deze groepen klein zijn (geweest), is er nadrukkelijk gekozen voor aansluiting en internationale allure. Dat geldt ook voor actiegroep Identitair Verzet, die internationaal gezien onderdeel uitmaakt van Génération Identitaire, maar die zelfstandig in Nederland opereert en niet vanuit het buitenland wordt aangestuurd.

Ook valt op dat radicaal- en extreemrechtse groepen steeds meer gebruik maken van beeldcultuur. Hierbij propageren ze niet zozeer een ideologische koers (voor zover ze überhaupt een vastomlijnde koers hebben), maar worden standpunten gevangen in memes of beelduitingen met minimale tekst. Dergelijke beelduitingen worden gebruikt om de aandacht te trekken, waarna ideologische vorming pas later plaatsvindt.²⁹

Tot slot is te zien dat uitingen steeds transnationaler worden, doordat ook propaganda en acties van groepen over de grens wordt gedeeld. Eigen beelduitingen worden vaker voorzien van meer internationale kreten zoals ‘Rapefugees’ (migranten die enkel naar Europa zouden willen komen om Europese vrouwen te verkrachten) of #DefendEurope. Mede daardoor weten radicaal- en extreemrechtse groepen ook zonder gedeelde naam elkaar op transnationaal niveau te vinden en staan zij met elkaar in contact, al leidt dit slechts incidenteel tot actieve participatie van Nederlandse activisten.³⁰

9. Overige observaties

Wat opvalt is dat met name sociale media als YouTube, Facebook en Twitter zich de laatste jaren zich proactief opstellen bij het aanpakken of verwijderen van grote kanalen die overduidelijk racistische content en *hate speech* verspreiden, met uitzondering van politici. Dit leidt ertoe dat verspreiders uitwijken naar andere platformen waar het bereik minder groot is, of dat zij hun boodschappen aanpassen aan de regels van het platform. Bij aangepaste boodschappen plaatst de afzender iets dat niet onder *hate speech* valt of wat in strijd is met de richtlijnen, maar dat wel hatelijke of racistische reacties oproept in de commentsectie (zie paragraaf 4). Niet alle commentaren worden even strak gemodereerd en op individueel niveau worden gebruikers niet zo snel aangepakt of verwijderd.

Racistische content en hatelijke boodschappen worden daardoor niet zozeer vanuit grote kanalen *top-down* verspreid, maar eerder *bottom-up* door individuele gebruikers gedeeld. Deze individuele gebruikers staan allen met elkaar in contact en vormen een netwerk. Dit sluit aan bij de ontwikkelingen die te zien zijn in de offline wereld: ook daar bestaat het radicaal- en extreemrechtse landschap uit een netwerk van gelijkgestemden die elkaar kennen, waarbij er nauwelijks hiërarchie is of waarbij er strak geleide groepen en organisaties zijn.³¹ Deze structuur werd al langer waargenomen, maar deze praktijk wordt nog eens versterkt doordat internet het makkelijk maakt om buiten officiële groepen en leiders om met elkaar in contact te staan.³²

Verschuiving van mate van openheid

Wanneer het gaat om de inhoud is de afgelopen twintig jaar duidelijk een verschuiving te zien waarbij het steeds gangbaarder wordt om racistische commentaren en *hate speech* te plaatsen. In 2002 behandelde de Anne Frank Stichting in de Monitor Racisme & Extremisme welke woedende reacties op het extreemrechtse webforum Stormfront werden geplaatst vlak na de moord op Pim Fortuyn op 6 mei 2002.³³ Op dat moment geloofden forummers van Stormfront nog dat de dader een islamitische achtergrond zou hebben en werden er teksten geschreven als: ‘Het is heel erg duidelijk wat hier achterzit!!! Dit land is overgenomen door een smerige moslim-jihad!!! Er mag hier geen moslim meer overblijven!!!’, en: ‘Zoek op waar de klootzakken wonen, de antifa, de multikultis, gemeenteraadsleden, de wethouders, alle smeerlappen van SP, PvdA, VVD, D66, GL. De brand gaat erin, en wij zijn geduldig...’³⁴

Waar dergelijke criminaliserende en dehumaniserende commentaren in 2002 nog vanuit emotie in een hoekje van het internet werden geplaatst, is in paragraaf 4 gebleken dat zij dezelfde retoriek inmiddels prominent op Facebook circuleert en dagelijks in iemands timeline voorbij kan komen – zonder dat er een directe aanleiding is. Hoewel de online wereld ook fungeert als ventiefunctie die bestaande woede en sentimenten kanaliseert, heeft dit een weerslag op de offline wereld. De ‘dreigcultuur’ waar de Anne Frank Stichting in 2002 over berichtte, is de afgelopen achttien jaar alleen maar openlijker geworden en verder genormaliseerd.

Verregaande dehumanisering

Dat het activisme zich grotendeels online afspeelt, betekent niet dat dit geen bedreiging vormt voor de openbare orde of de sociale cohesie. Uit recent onderzoek blijkt onder meer dat de stap van online activisme naar offline geweld mogelijk in relatie lijkt te staan tot het gebruik van sociale media, waarbij gebruikers op den duur vatbaarder lijken te worden voor het overgaan tot racistisch geweld.³⁵ Toegenomen racistische commentaren en *hate speech* dragen bij aan een grotere vijandigheid ten aanzien van groepen met een migratieachtergrond en een verregaande dehumanisering.

10. Aanbevelingen voor gemeenten

Het online radicaal- en extreemrechtse landschap is diffuus en ongeorganiseerd, waarbij er geen grote kanalen zijn die als het ware *topdown* propaganda verspreiden. Voor alle sociale media gelden dat het een komen en gaan van groepen en kanalen is. Bekende groepen op Facebook hebben meer volgers dan dat zij leden hebben en de omvang van hun online achterban staat in geen verhouding tot wat zij offline kunnen mobiliseren. Toch biedt de online wereld wel een inkijk in kwesties die mogelijk ook daarbuiten kunnen spelen en kan het inzicht geven in wat er op lokaal niveau speelt.

Monitoren

Geïnterviewde professionals geven aan dat zij weinig zicht hebben op wat in besloten kanalen gebeurt omdat zij vanuit hun functie geen juridische grondslag hebben om te infiltreren. Mede om die reden zijn zij grotendeels afhankelijk van informatie via open bronnen. Het monitoren van openbare bronnen op lokaal niveau kan helpen om zicht te krijgen op spanningen in een gemeente of meer te weten te komen over op handen zijnde demonstraties wanneer het gaat over aard en omvang. Hoewel weinig gemeenten structureel monitoren, geven geïnterviewde professionals aan dat het handig is om te weten waar zij meer informatie kunnen vinden op het moment dat de actualiteit daarom vraagt. In Bijlage I is een beslisboom opgenomen die kan worden gebruikt in de afweging of monitoren noodzakelijk is.

Netwerk in kaart brengen

Daarnaast geven enkele gemeenten aan dat zij handmatig onlineactiviteit volgen om netwerken in kaart te brengen. Daarbij staan vragen centraal als: welke groepen zijn actief, wie staat in contact met wie, zijn er mensen in de eigen gemeente die contact hebben met deze netwerken en hoe zijn de contacten met eventuele gelijkgestemden in andere gemeenten of zelfs op internationaal niveau? Zo was er enige tijd overlap te zien tussen radicaal- en extreemrechts en de hooliganscene, waarbij sommige gemeenten een beter beeld wilden krijgen wie uit de hooliganscene ook mogelijk te mobiliseren was voor radicaal- en extreemrechtse demonstraties: zien zij het als vrijbrief om te rellen of voelen zij zich ook ideologisch verwant?

Terughoudendheid

Hoewel de rechtse *scene* ruim op het internet is vertegenwoordigd, staat dit in geen verhouding tot het aantal offline activisten. Geïnterviewde professionals geven aan dat wat dat betreft niet iedere gemeente per definitie een proactieve (online) aanpak op dit thema zou hoeven ontwikkelen. Als het gaat om aard, omvang en dreiging kan er bovendien extra informatie worden ingewonnen bij de NCTV of CTER. Daarnaast is terughoudendheid gepast, zeker bij individuen die weliswaar radicale of extreme kanalen volgen

maar die verder niet de wet overtreden. Iedere actie vanuit de (lokale) overheid zal worden geframed als 'censuur', 'politieke correctheid' en een inperking van de vrijheid van meningsuiting.

Weerbaarheid

Met name onder scholieren is de laatste jaren te zien dat zij op jonge leeftijd in aanraking komen met schokkende en radicaal- en extreemrechtse content.³⁶ Het blijkt dat zij snel zijn geneigd dit te delen, zonder dat ze zich altijd even goed bewust zijn van de lading ervan. Maar zelfs al doet radicaal- en extreemrechtse content met de meeste jongeren niets, ze dragen wel bij aan de verspreiding ervan. Daarnaast zullen pas op langere termijn de gevolgen zichtbaar zijn wat het betekent voor een generatie om op te groeien in een gepolariseerde omgeving.

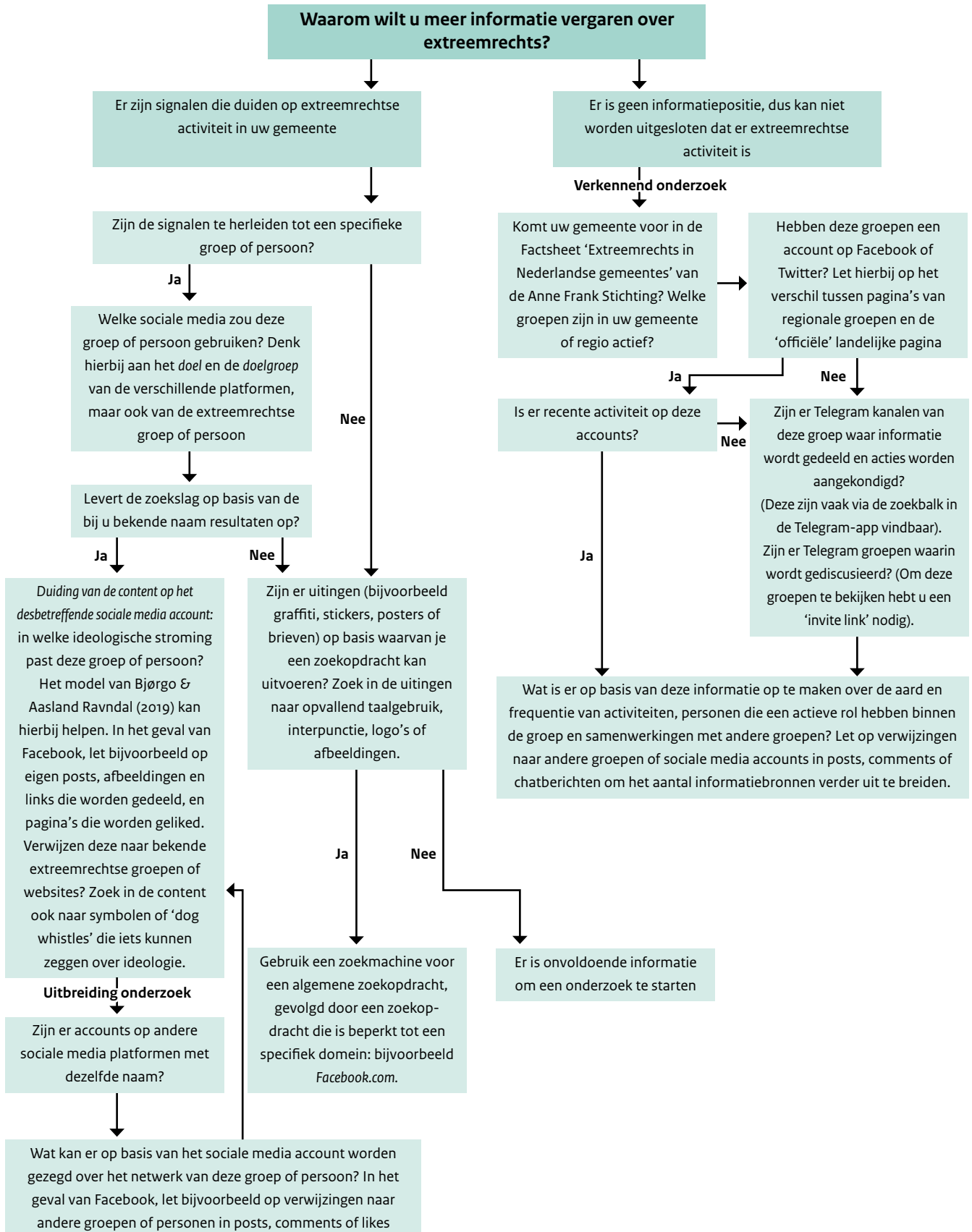
Om meer inzicht te krijgen in de online leefwereld van jongeren is het daarom essentieel dat (jeugd)professionals meer kennis krijgen over nieuwe online platformen, memes en andere online fenomenen. Daarnaast is het belangrijk om in het kader van preventie jongeren meer bewust te maken van wat zij binnenkrijgen, hoe zij controle over hun tijdlijn kunnen krijgen, hoe zij kunnen omgaan met wat zij te zien krijgen en hoe hun kritisch denken te stimuleren zodat zij minder vatbaar worden voor dergelijke boodschappen.³⁷

Daarbij is het belangrijk dat wanneer professionals en eerstelijns-werkers met jongeren (en volwassenen) in gesprek gaan over het gedeelde materiaal, zij hen niet frontaal confronteren en/of hen een ideologie toe te schrijven die zij wellicht helemaal niet hebben.³⁸ Ook is het belangrijk om een open gesprek aan te gaan en te luisteren naar ervaringen en meningen die jongeren hebben, zonder hen af te straffen of richting sociaal-wenselijke antwoorden te dwingen. Jongeren internaliseren de reactie van hun omgeving en een afkeurende benadering zal bij hen een vijandige houding aanwakken en hen zelfs mogelijk richting radicaal- en extreemrechtse groepen doen bewegen waar zij zich wel geaccepteerd voelen. Ook biedt het toegenomen gebruik van online media ook kansen voor (jeugd) professionals om interactie aan te gaan en boodschappen te verspreiden. Hoewel dit nog in de kinderschoenen staat, zijn hier al wel de nodige innovatieve ideeën over geformuleerd.³⁹

Communicatiestrategie

Mocht op lokaal niveau worden besloten dat er een aanleiding is om een aanpak te ontwikkelen of te interveniëren, dan is het zinvol om vooraf een actieve (online) communicatiestrategie te ontwikkelen voor het brede publiek (zowel online als offline). Doel hiervan is het creëren van bewustzijn waarom het nodig is en helder te communiceren waar de grens ligt en op welk moment deze wordt overschreden.

Bijlage: Tips en tricks bij het doen van online onderzoek naar extreemrechts

Eindnoten

- ¹ NCTV (2019), Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 51, Den Haag: Ministerie van Justitie en Veiligheid
- ² Zie voor de reguliere factsheet: Wagenaar, W. (2020), Factsheet extreemrechts in Nederlandse gemeentes, Amsterdam: Anne Frank Stichting, te raadplegen via: <https://www.socialestabiliteit.nl/documenten/publicaties/2020/11/09/factsheet-extreemrechts-in-nederlandse-gemeentes-12>
- ³ De AIVD gebruikt de term rechts-extremisme en schaarst onder extremisme 'het actief nastreven en/of ondersteunen van diepgrijpende veranderingen in de samenleving die gevaar kunnen opleveren voor (het voortbestaan van) de democratische rechtsorde, eventueel met het hanteren van ondemocratische methodes, die afbreuk kunnen doen aan het functioneren van de democratische rechtsorde. Bijrechts-extremisme is sprake van extreemrechtse activiteiten, rechts-extremisme en rechts-extremistisch geweld. 'Extreemrechts activisme is een vorm van activisme waarbij sprake is van radicale denkbeelden op het vlak van vreemdelingenhaat, haat jegens vreemde (cultuur)elementen en/of ultranationalisme centraal staan. De NCTV maakt onderscheid tussen extreemrechts activisme, rechts-extremisme en rechts-extremistisch geweld. 'Extreemrechts activisme is een vorm van activisme waarbij sprake is van radicale denkbeelden op het vlak van vreemdelingenhaat, haat jegens vreemde (cultuur)elementen en/of ultranationalisme centraal staan: vreemdelingenhaat, haat jegens vreemde (cultuur)elementen en ultranationalisme. Rechts-extremistisch geweld is fysiek geweld tegen personen of objecten (inclusief bekladding en vernieling) waarbij vreemdelingenhaat, haat jegens vreemde cultuur-elementen of ultranationalisme een motief is voor die daad. Zie: AIVD (2018), Rechts-extremisme in Nederland. Een fenomeen in beweging. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. NCTV (2018), De golfbewegingen van rechts-extremistisch geweld in West-Europa. Aard, ernst en omvang van de rechts-extremistische gewelds dreiging in West-Europa, inclusief Nederland, Den Haag: Ministerie van Justitie en Veiligheid
- ⁴ Donselaar, J.G. van (2009), 'Rechts Radicalisme', in: Moors, H., Balogh, L., Donselaar, J.G. van, Graaff, B. de (Eds.), Polarisatie en radicalisering in Nederland. Een verkenning van de stand van zaken in 2009, Tilburg: Universiteit van Tilburg / IVA
- ⁵ Dit model werd oorspronkelijk ontworpen door Lars-Erik Berntzen en daarna is aangepast door Bjørge en Ravndal. Het model is gebaseerd op drie studies: Mudde (2000), Berntzen, L. E. (2018), The Anti-Islamic Movement: Far Right and Liberal?, Florence: European University Institute (PhD Thesis), Teitelbaum, B. (2017), Lions of the North: Sounds of New Nordic Radical Nationalism, Oxford: Oxford University Press. Zie: Bjørge, T. & Ravndal, J.A. (2019), 'Extreme-Right Violence and Terrorism: Concepts, Patterns, and Responses, ICCT Policy Brief, September 2019. Geraadpleegd (20 augustus 2020) via: <https://icct.nl/wp-content/uploads/2019/09/Extreme-Right-Violence-and-Terrorism-Concepts-Patterns-and-Responses.pdf>
- ⁶ Mudde, C. (1996), 'The War of Words: Defining the Extreme Right Party Family', in: West European Politics, Vol. 19, No. 2, p.225-248. Mudde, C. (2000), The ideology of the extreme right, Manchester: Manchester University Press. Carter, E. (2005), The Extreme Right in Western Europe: Success or failure?, Manchester: Manchester University Press. Carter, E. (2017), 'Party Ideology', in: C. Mudde (Ed.), The Populist Radical Right: A Reader, London / New York: Routledge
- ⁷ Mudde, C. (2010), 'The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy', in: West European Politics, Vol.33, No. 6, p.1167-1186. Mudde, C. (2017) (Eds), The Populist Radical Right: A Reader, London: Routledge
- ⁸ Dit is vergelijkbaar met ontwikkelingen in bijvoorbeeld Noorwegen. Zie onder meer: Bjørge, T. (2019), Right-wing extremism in Norway. Changes and challenges, Phys. org, 26 februari 2019, <https://phys.org/news/2019-02-right-wing-extremism-norwaychanges.html>
- ⁹ In 2010 werd het aantal actieve aanhangers van extreemrechtse straatformaties op 170 personen geschat. In de laatste rapportage van het Verwey-Jonker Instituut over 2017 lag dit aantal op 250. Geïnterviewde deskundigen geven aan dat zij uitgaan van 200-250 personen in 2020. Ter vergelijking: eind jaren negentig werd het aantal actieve aanhangers nog op 1.100 tot 1.400 geschat. Zie: Rodrigues, P.R. & Donselaar, J. van (2010), Monitor Racisme & Extremisme. Negende Rapportage, Amsterdam / Leiden: Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden, p.51. Wagenaar, W. (2018), 'Extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld', in Tierolf, B., Drost, L., Kapel, M. van (Eds.), Zevende rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, verdachten en afhandelingen in 2017, Utrecht: Verwey Jonker Instituut / Anne Frank Stichting, p.42. NCTV (2020), Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 52, Den Haag: Ministerie van Justitie en Veiligheid
- ¹⁰ Wagenaar (2019), p.18
- ¹¹ NCTV (2020), Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 53, Den Haag: Ministerie van Veiligheid en Justitie
- ¹² Bowman-Grieve, L. (2013), 'A psychological perspective on virtual communities supporting terrorist & extremist ideologies as a tool for recruitment', in: Security Informatics, Vol.2, No.9, p.1-5
- ¹³ NCTV (2020), Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 52, Den Haag: Ministerie van Justitie en Veiligheid
- ¹⁴ Gaudette, T., Scrivens, R., Davies, G., Frank, R. (2020), 'Upvoting extremism: Collective identity formation and the extreme right on Reddit', in: New Media & Society, p.1-18
- ¹⁵ Gaudette, T., Scrivens, R., Venkatesh, V., 'The Role of the Internet in Facilitating Violent Extremism: Insights from Former Right-Wing Extremists', Global Network on Extremism & Technology, 7 augustus 2020
- ¹⁶ Verlaan, D., 'Van kinderporno tot onthoofdingen: dit gebeurt er in de Whatsapp-groepen van scholieren,' RTL Nieuws, 11 december 2019, zie: <https://www.rtinieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/4950311/whatsapp-groepen-scholieren-pubers-kinderporno-onthoofdingen>. MacFarquhar, N. (2019), 'Nazi Symbols and Racist Memes: Combating School Intolerance', The New York Times, 23 november 2019, zie: <https://www.nytimes.com/2019/11/23/us/extremism-schools-white-supremacy.html>
- ¹⁷ Daarnaast is er nog een klein aandeel berichten die een traditioneel gezinsleven op het platteland verheerlijken. Hierbij zijn burgers in hoge mate zelfvoorzienend, bestaat er een traditionele rolverdeling tussen man en vrouw en hebben gezinnen weer veel kinderen. Een dergelijk discours van glorificatie is weinig aanwezig onder Nederlandse gebruikers.
- ¹⁸ NCTV (2020), Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 53, Den Haag: Ministerie van Justitie en Veiligheid
- ¹⁹ Hatmaker, T., 'YouTube bans David Duke, Richard Spencer and other white nationalist accounts', Techcrunch, 29 juni 2020, zie: <https://techcrunch.com/2020/06/29/youtube-ban-stefan-molyneux-david-duke-white-nationalism/>
- ²⁰ In een omvangrijk datajournalistiek onderzoek van de Volkskrant en de Correspondent kwam ook naar voren dat Nederlandse radicaal- en extreemrechtse online activisten vooral Engelstalige kanalen volgen zoals dat van Paul Joseph Watson, het inmiddels opgeheven kanaal van Stefan Molyneux en het inmiddels opgeheven Red Ice TV. Zie: Bahara, H., Kranenberg, A. en Tometzki, D., 'Hoe YouTube rechtse radicalisering in de hand werkt', de Volkskrant, 8 februari 2019 <https://www.volkskrant.nl/kijkverder/v/2019/hoe-youtube-rechtse-radicalisering-in-de-hand-werkt/>. Voor een overzicht van deze Engelstalige kanalen, zie: 'De YouTube-sterren van reactionair rechts', de Volkskrant, 18 september 2019: <https://www.volkskrant.nl/kijkverder/2019/youtubenetwerk/>
- ²¹ NCTV (2020), Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 53, Den Haag: Ministerie Justitie en Veiligheid
- ²² Hern, A., 'Facebook bans far-right groups including BNP, EDL and Britain First', The Guardian, 18 april 2019: <https://www.theguardian.com/technology/2019/apr/18/facebook-bans-far-right-groups-including-bnp-edl-and-britain-first>. Schwarz, M.S., 'Facebook bans Alex Jones, Louis Farrakhan and other 'dangerous' individuals', NPR, 3 mei 2019: <https://www.npr.org/2019/05/03/719897599/facebook-bans-alex-jones-louis-farrakhan-and-other-dangerous-individuals?t=1599299232664>
- ²³ NCTV (2019), Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 51, Den Haag: Ministerie van Justitie en Veiligheid
- ²⁴ 'Twitter verbant extremistische accounts, waaronder Identitair Verzet', NOS, 11 juli 2020, <https://nos.nl/artikel/2340337-twitter-verbant-extremistische-accounts-woonder-identitair-verzet.html>
- ²⁵ Rosman, C., 'Nederlanders actief op gehackt forum voor neonazi's', AD, 24 januari 2020. NCTV (2020), Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 52, Den Haag: Ministerie van Justitie en Veiligheid
- ²⁶ Zie voetnoot 9.

- ²⁷ Gaudette, T., Scrivens, R., Venkatesh, V., 'The Role of the Internet in Facilitating Violent Extremism: Insights from Former Right-Wing Extremists', Global Network on Extremism & Technology, 7 augustus 2020. Zie: <https://gnet-research.org/2020/08/07/the-role-of-the-internet-in-facilitating-violent-extremism-insights-from-former-right-wing-extremists/>
- ²⁸ Soldiers of Odin heeft in Nederland overigens zeer kort bestaan en presenteerde zich in 2016 als burgerwacht, maar is daarna nauwelijks tot niet actief geweest in de openbare ruimte. NCTV (2016), Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 43, Den Haag: Ministerie van Veiligheid en Justitie
- ²⁹ Bogerts, L. en Fielitz, M. (2019) "Do You Want Meme War?" Understanding the Visual Memes of the German Far Right', in: Fielitz, M. en Thurston, N. (Eds), Post-digital cultures of the far-right: online actions and offline consequences in Europe and the US,
- ³⁰ Zie onder meer: Macklin, G. (2013), 'Transnational Networking on the Far-Right: The Case of Britain and Germany', in: European Politics, Vol. 36, No.1, p.176-198
- ³¹ NCTV (2019), Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 50, Den Haag: Ministerie van Justitie en Veiligheid, te raadplegen via: <https://www.nctv.nl/documenten/publicaties/2019/6/24/samenvatting-dreigingsbeeld-terrorisme-nederland-50>
- ³² Deze verschuiving van hiërarchische organisaties met een leider naar meer diffuse leiderloze groepen, werd al vanaf de eeuwwisseling geconstateerd en hangt onder meer samen met het verdwijnen van Hans Janmaat uit de Tweede Kamer en het verbod op CP'86. Rond 2010 werd al opgemerkt dat veel straatactivisten zich inmiddels naar het internet hadden verplaatst. Zie: Donselaar, J.G. van, en Rodrigues, P.R. (2006), Monitor Racisme en Extremisme. Zevende Rapportage, Amsterdam: Universiteit Leiden / Anne Frank Stichting, p.122-124. Wagenaar, W. en Donselaar, J.G. van (2008), 'Extremrechtse formaties', in: Donselaar, J.G. van, en Rodrigues, P.R. (Eds), Monitor Racisme en Extremisme. Achtste Rapportage, Amsterdam: Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden, p.49-52. Wagenaar, W. en Van Donselaar, J.G. (2010), 'Racistisch en extreemrechts geweld in 2009', in: Rodrigues, P.R. en J. van Donselaar (Eds), Monitor Racisme en Extremisme. Negende rapportage, Amsterdam: Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden, p.15-36
- ³³ Donselaar, J.G. van en Rodrigues, P.R. (2002), Monitor racisme en extreemrechts. Vijfde Rapportage. Amsterdam: Anne Frank Stichting / Universiteit Leiden
- ³⁴ Idem.
- ³⁵ Een recente studie naar meer dan 3.300 aanvallen op asielzoekers in Duitsland laat zien dat Duitse gemeenten met een hoger Facebookgebruik meer aanvallen hadden. Wanneer het gebruik per persoon steeg naar boven het nationale gemiddelde, nam het aantal aanvallen ook met 50 procent toe. Müller, K. en Schwarz, C. (2018), Fanning the Flames of Hate. Social Media and Hate Crime, Warwick: University of Warwick. Zie: https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/research/centres/cage/manage/publications/373-2018_schwarz.pdf. Zie ook: NCTV (2020), Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 53, Den Haag: Ministerie van Veiligheid en Justitie
- ³⁶ Zie voetnoot 13.
- ³⁷ Een voorbeeld hiervan is het project TerInfo van de Universiteit Utrecht, dat op scholen workshops aanbiedt die jongeren handvatten geeft hoe om te gaan met informatie die ongefilterd hun tijdlijn binnen komt. Hoewel de nadruk ligt op terrorisme en politiek geweld, hebben zij ook workshops op het gebied van mediawijsheid en memes. Deelname is gratis. Zie: www.ter-info.nl. Stichting School en Veiligheid heeft ook een brochure over hoe om te gaan met complottheorieën in de klas, zie: <https://www.schoolenveiligheid.nl/po-vo/kennisbank/omgaan-met-complotten-in-de-klas/>
- ³⁸ 'Far-Right Extremism in the Classroom', Radicalisation Awareness Network, 13-14 juni 2019. Zie: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran-edu_academy_far-right_extremism_in_classroom_berlin_13-14_062019_en.pdf
- ³⁹ 'Doing Digital Youth Work in a P/CVE Context', Radicalisation Awareness Network, 29 november 2019, zie: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_yf-c_doing_digital_youth_work_inp-cve_context_copenhagen_29112019_en.pdf

Colofon van SZW

Rijksoverheid

Postbus 00000 | 2500 AA Den Haag

T 0800 646 39 51 (ma t/m vrij 9.00 – 21.00 uur)

Januari 2021 | Publicatie-nr. 20702368